

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ОСНОВИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента Т. Г. Фоміної*

Харків – 2023

УДК 343.13(447)
075

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Харківського національного університету
внутрішніх справ
(протокол № 6 від 29 червня 2022 р.)*

Колектив авторів:

Пчеліна О. В. – д-р юрид. наук, проф. (теми № 7–9);

Фоміна Т. Г. – д-р юрид. наук, доц. (теми № 1, 5);

Романюк В. В. – канд. юрид. наук, доц. (теми № 3, 4);

Глобенко Г. І. – канд. юрид. наук, доц. (теми № 2, 6).

Рецензенти:

Тетярятник Г. К. – завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Степанюк Р. Л. – професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

ISBN 978-966-610-265-5

© Авторський колектив
© Харківський національний університет
внутрішніх справ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	7

ТЕМА 1

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Поняття та сутність кримінального процесу	8
1.2. Завдання кримінального провадження.....	9
1.3. Стадії кримінального провадження	11
1.4. Функції кримінального процесу	14
1.5. Кримінальна процесуальна форма та її значення.....	15
1.6. Система кримінального процесуального законодавства України.....	16
Питання для самоконтролю	18

ТЕМА 2

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Поняття, значення і система засад кримінального провадження	19
2.2. Конституційні засади кримінального провадження.....	20
2.3. Кримінальні процесуальні засади кримінального провадження	35
Питання для самоконтролю	38

ТЕМА 3

СУД, СТОРОНИ ТА ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Поняття і класифікація учасників кримінального провадження	39
3.2. Суд	40
3.3. Сторона обвинувачення	42
3.4. Сторона захисту	46
3.5. Потерпілий і його представник.....	51
3.6. Інші учасники кримінального провадження	53
Питання для самоконтролю	61

ТЕМА 4

ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

4.1. Поняття та класифікація доказів	62
4.2. Поняття і зміст процесу доказування.....	65
4.3. Процесуальні джерела доказів у кримінальному процесі	66
Питання для самоконтролю	71

ТЕМА 5

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

5.1. Поняття та система заходів забезпечення кримінального	72
провадження. Загальні правила їх застосування.....	72
5.2. Запобіжні заходи: поняття, види, порядок застосування, процесуальна характеристика.....	74
5.3. Інші заходи забезпечення кримінального провадження	78
Питання для самоконтролю	81

ТЕМА 6

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

6.1. Досудове розслідування як стадія кримінального провадження: поняття, сутність та завдання.....	82
6.2. Форми досудового розслідування.	83
Особливості здійснення дізнання	83
6.3. Система загальних положень досудового розслідування.....	85
6.4. Слідчі (розшукові) дії та їх система.....	91
6.5. Повідомлення про підозру: поняття, значення та випадки	102
6.6. Зупинення досудового розслідування	103
6.7. Закінчення досудового розслідування.....	105
Питання для самоконтролю	108

ТЕМА 7
СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ:
ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

7.1. Поняття та значення стадії підготовчого провадження	109
7.2. Судовий розгляд – центральна стадія кримінального провадження	111
7.3. Загальні положення судового розгляду	111
7.4. Процедура судового розгляду	114
7.5. Судові рішення. Види вироків	117
Питання для самоконтролю	119

ТЕМА 8
СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ З ПЕРЕГЛЯДУ
СУДОВИХ РІШЕНЬ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

8.1. Провадження в суді апеляційної інстанції	120
8.2. Провадження в суді касаційної інстанції	122
8.3. Провадження за нововиявленими або виключними обставинами	124
Питання для самоконтролю	126

ТЕМА 9
ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

9.1. Сутність та значення стадії виконання судових рішень	127
9.2. Порядок виконання судових рішень у кримінальному провадженні	127
Питання для самоконтролю	130
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	131

ПЕРЕДМОВА

Успішне виконання завдань кримінального провадження певною мірою залежить від забезпечення органів досудового розслідування, прокуратури та суду високопрофесійними, компетентними кадрами, здатними втілити демократичні правові ідеї та дотримуватися у правозастосовній діяльності міжнародних стандартів щодо захисту прав людини. Невід'ємною складовою комплексної підготовки фахівців-юристів є опанування ними правових дисциплін.

Для полегшення в майбутньому засвоєння здобувачами базових основ кримінального процесуального права й опанування ними питань щодо організації діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду зі здійснення кримінального провадження підготовлено навчальний посібник «Основи кримінального процесу», в якому авторським колективом у стислій формі розкрито: поняття, сутність і завдання кримінального процесу; засади кримінального провадження; повноваження суду, сторін та інших учасників кримінального провадження; основні положення доказів і доказування, заходів забезпечення кримінального провадження, досудового розслідування, судового провадження та виконання судових рішень. Висвітлені в навчальному посібнику питання сприяють засвоєнню базових теоретичних знань та їх втіленню у практичну діяльність під час здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Посібник підготовлено відповідно до програм навчальних дисциплін «Основи кримінальної процесуальної діяльності» та «Основи правових знань: кримінальний процес». Наповнення посібника не містить вичерпних відповідей щодо проблематики здійснення кримінального провадження, тому під час підготовки до навчальних занять здобувачі вищої освіти не повинні обмежуватися лише його вивченням. Опанування змісту навчального видання дасть можливість цільовій аудиторії отримати базові знання зі здійснення кримінального провадження, які в подальшому потребують доповнення фундаментальними знаннями із кримінального процесуального права.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВР України – Верховна Рада України
ВС – Верховний Суд
ГСУ – Головне слідче управління
ДБР – Державне бюро розслідувань
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
КК України – Кримінальний кодекс України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС – Міністерство внутрішніх справ України
МЮ України – Міністерство юстиції України
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
НП України – Національна поліція України
НСРД – негласні (слідчі) розшукові дії
ОГП – Офіс Генерального прокурора
СБУ – Служба безпеки України
ЦК України – Цивільний кодекс України
гл. – глава
п. – пункт
ст. – стаття
ч. – частина

ТЕМА 1

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Термін «кримінальний процес» традиційно використовується у теорії, нормативно дане поняття не закріплено. У доктрині поняття «кримінальний процес» розглядають як: 1) специфічний вид діяльності; 2) галузь права; 3) галузь правової науки; 4) навчальну дисципліну.

Кримінальний процес (як специфічний вид діяльності) – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність оперативних підрозділів, органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду щодо здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Кримінальну процесуальну діяльність можуть здійснювати лише ті державні органи та посадові особи, які на це уповноважені законом: суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий, дізнавач та інші. Їх наділено необхідною владою, і за необхідності вони можуть застосовувати процесуальний примус. Водночас у цій діяльності беруть участь інші учасники кримінального процесу, зокрема потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, свідок та експерт. Проте в основі кримінального процесу лежить діяльність тих органів, що здійснюють досудове розслідування і судове провадження, оскільки саме на них покладено завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Поняття кримінального процесу (як специфічного виду діяльності) є тотожним поняттю кримінального провадження, визначення якого регламентовано у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Кримінальний процес (як галузь права) – це сукупність норм кримінального процесуального законодавства, що регулюють порядок діяльності оперативних підрозділів, органу досудового розслідування, прокуратури та суду, а також інших фізичних і юридичних осіб, що залучаються у сферу кримінального судочинства.

Кримінальне процесуальне право є самостійною галуззю права, оскільки має свої предмет і метод правового регулювання.

Кримінальний процес (як галузь правової науки) – це дослідження змісту кримінального процесуального права і практики застосування кримінального процесуального законодавства з метою

розроблення науково-практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення діяльності учасників кримінального провадження.

Кримінальний процес (як навчальна дисципліна) – це дисципліна, яку вивчають у закладах вищої освіти юридичного профілю, предметом якої є кримінальне процесуальне право.

1.2. ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Завданнями кримінального провадження, згідно зі ст. 2 КПК України, є такі.

1. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Такий захист здійснюється шляхом: а) встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, притягнення її до кримінальної відповідальності а у разі визнання її судом винуватою – покарання; б) відновлення особистих та майнових прав потерпілого. Виконання цього завдання реалізується через функціональне призначення державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Діяльність кожної посадової особи має свої специфічні особливості залежно від стадії кримінального провадження. Органи досудового розслідування, зокрема слідчі підрозділи, підрозділи детективів і підрозділи дізнання, на стадії досудового розслідування зобов'язані всебічно, повно і неупереджено з'ясувати обставини кримінального провадження та встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Прокурор під час досудового розслідування здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва, а під час судового провадження підтримує державне обвинувачення в суді. Роль суду в правозастосовній діяльності є головною: під час досудового розслідування він виконує функцію судового контролю, а під час судового провадження – функцію правосуддя. Саме суд вирішує питання про винуватість або невинуватість особи. Отже, посадова особа під час кримінального провадження здійснює покладені на неї повноваження, спрямовані на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, притягнення її до кримінальної відповідальності, а також прийняття рішення про її винуватість або невинуватість; забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

2. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Охороні підлягають права, свободи та законні інтереси осіб, щодо яких вчинено кримінальне правопорушення (потерпілого), осіб, які притягаються до кримінальної відпо-

відальності (підозрюваного, обвинуваченого), а також осіб, які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні (свідка, експерта тощо). Усім учасникам кримінального провадження слід роз'яснити права та забезпечити можливість їх реалізації. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю. У КПК України передбачено порядок процесуальних дій слідчого, прокурора, слідчого судді й суду щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Наприклад, з метою охорони прав підозрюваного на вимогу ст. ст. 20, 42 КПК України йому слід роз'яснити права, вручити пам'ятку про процесуальні права та обов'язки і забезпечити право на захист.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Це завдання містить у собі три складові. Завдання швидкого розслідування і судового розгляду означає максимальне наближення призначення винній особі покарання до моменту вчинення кримінального правопорушення. Завдання повного розслідування і судового розгляду полягає у встановленні під час кримінального провадження всіх обставин, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України). Завдання неупередженого розслідування і судового розгляду означає об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання.

Вимога, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності, покладає на державні органи обов'язок виявити всіх осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, встановити винуватість кожного з них. Вимога, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, означає суворе дотримання положень кримінального процесуального законодавства. Лише за цієї умови можна піддати винного справедливому покаранню і захистити невинувату людину від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та засудження.

1.3. Стадії КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду здійснюється у певній послідовності, проходить певні етапи, що називаються стадіями кримінального процесу / кримінального провадження.

Стадії кримінального провадження – це відносно самостійні етапи кримінальної процесуальної діяльності, що характеризуються певними завданнями, колом суб'єктів процесуальної діяльності, специфікою кримінальних процесуальних дій і правовідносин, а також колом підсумкових рішень.

У доктрині кримінального процесу традиційно узвичаєно виокремлювати такі *стадії кримінального провадження*:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
- 7) провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Системний аналіз КПК України дає змогу також визначити як *стадії кримінального провадження* такі етапи кримінальної процесуальної діяльності:

- 1) досудове розслідування;
- 2) судове провадження у першій інстанції;
- 3) судове провадження з перегляду судових рішень;
- 4) виконання судових рішень.

Ця систематизація була сформульована з урахуванням структури КПК України, зокрема його положень п. 10, 24 ч. 1 ст. 3 та назв розділів IV, V, VIII. Відповідно до цієї стадійності судове провадження у першій інстанції містить у собі такі складові, як підготовче провадження і судовий розгляд. Судове провадження з перегляду судових рішень містить у собі такі складові, як провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції та провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Кримінальне провадження не завжди проходить усі стадії. Воно може завершитися, наприклад, на стадії досудового розслідування (у разі прийняття рішення про закриття кримінального про-

вадження), на стадії судового розгляду (у разі неподання апеляційної скарги), на стадії апеляційного провадження (у разі неподання касаційної скарги) тощо. Кожна зі стадій завершується певним підсумковим процесуальним рішенням. Наприклад, досудове розслідування – постановою про закриття кримінального провадження або обвинувальним актом, судовий розгляд – вироком або ухвалою.

Першою стадією кримінального провадження є *досудове розслідування*. Ця стадія починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (п. 5 ст. 3 КПК України). Основними суб'єктами цієї стадії є слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, потерпілий, підозрюваний та його захисник, заявник, свідок, експерт та ін. Основний зміст цієї стадії полягає у встановленні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та повідомленні їй про підозру. Під час досудового розслідування слідчий, дізнавач проводить слідчі (розшукові) дії, встановлює обставини кримінального правопорушення тощо. Якщо під час досудового розслідування вина підозрюваного буде доведена, слідчий, дізнавач чи прокурор складають обвинувальний акт, після чого його направляють до суду. Остаточне рішення про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення приймає суд за результатами судового розгляду. Якщо будуть встановлені обставини, визначені у ст. 284 КПК України, кримінальне провадження на стадії досудового розслідування закривається.

На стадії *підготовчого провадження* суддя одноособово або суд вивчають обвинувальний акт або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру та визначають, чи є підстави для призначення судового розгляду. У разі позитивного вирішення цього питання призначається судовий розгляд. У підготовчому провадженні не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, оскільки це прерогатива суду під час судового розгляду. Завданням підготовчого провадження є процесуальне й організаційне забезпечення проведення судового розгляду. Основними суб'єктами цієї стадії є суддя суду першої інстанції, прокурор, потерпілий, обвинувачений та його захисник, свідок та ін.

Судовий розгляд – головна і центральна стадія кримінального процесу. На цій стадії суд колегіально або суддя одноособово у судовому засіданні розглядають кримінальне провадження, вирішують питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого та застосування до нього покарання або виправдання невинуватого.

Основними суб'єктами цієї стадії є суддя суду першої інстанції, прокурор, потерпілий, обвинувачений та його захисник, свідок та ін.

На стадії *апеляційного провадження* суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення, які були прийняті судами першої інстанції і не набрали законної сили. Провадження в суді апеляційної інстанції може бути розпочато лише у разі подання апеляційної скарги. Це провадження здійснюється з метою перевірки законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції. Основними суб'єктами цієї стадії є суддя суду апеляційної інстанції, прокурор, потерпілий, обвинувачений, його захисник та ін.

На стадії *виконання судових рішень* суд вирішує питання процесуального характеру, що виникають у зв'язку з набранням вироком або ухвалою законної сили (ст. 532 КПК України) та зверненням їх до виконання (ст. 535 КПК України), або таких, що виникли вже в процесі самого їх виконання, а іноді й після його виконання (наприклад, про дострокове зняття судимості).

Під час *провадження в суді касаційної інстанції* суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у зв'язку з поданою на них касаційною скаргою. Судом касаційної інстанції є Верховний Суд. Основними суб'єктами цієї стадії є суддя Верховного Суду, прокурор, потерпілий, засуджений та його захисник та ін.

Під час провадження за нововиявленими або виключними обставинами судові рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами. Нововиявлені обставини стосуються фактів, покладених у підґрунтя судового рішення, які існували під час розгляду справи, але не були відомі учасникам справи і були виявлені після набрання рішенням законної сили. Нововиявленими обставинами, зокрема, визнаються штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого тощо (ч. 2 ст. 459 КПК України). Виключні обставини – це нові факти, які виникли після вирішення справи (ч. 2 ст. 459 КПК України). Інститут виключних обставин має на меті забезпечення перегляду судових рішень, прийнятих із порушеннями, що суттєво вплинули на вирішення справи. Зокрема, ними є визнання закону неконституційним, незастосування судом конституційного закону, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом тощо.

1.4. ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Функції кримінального процесу – це визначені законом основні напрями кримінальної процесуальної діяльності державних органів і посадових осіб.

У теорії кримінального процесу узвичаєно виділяти три основні функції: обвинувачення, захисту та правосуддя.

Функція обвинувачення – це діяльність учасників кримінального провадження, спрямована на викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, встановлення її винуватості, а також обставин, що обтяжують відповідальність. Функцію обвинувачення здійснюють слідчий, дізнавач, прокурор, а також потерпілий (у певних випадках) та ін. Прокурор здійснює функцію обвинувачення шляхом повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення до суду з обвинувальним актом і підтримання державного обвинувачення у суді. Потерпілий здійснює функцію обвинувачення у кримінальному провадженні приватного обвинувачення (глава 36 КПК України) або у разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення у суді (ст. 340 КПК України).

Функція захисту – це діяльність учасників кримінального провадження, спрямована на спростування підозри, обвинувачення, встановлення невинуватості особи та пом'якшення покарання. Функцію захисту здійснюють підозрюваний, обвинувачений, його захисник, законний представник та ін. Підозрюваний, обвинувачений реалізують функцію захисту шляхом надання показань із приводу підозри чи обвинувачення, збирання і подання доказів, користування правовою допомогою захисника тощо.

Функція правосуддя – це діяльність суду щодо перевірки, оцінювання доказів та прийняття рішення про винуватість чи невинуватість конкретної особи, а також про призначення їй покарання. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Окрім указаних функцій, у теорії кримінального процесу виділяють і інші: функцію досудового розслідування, функцію прокурорського нагляду, функцію судового контролю, підтримання цивільного позову тощо. Специфічну функцію в кримінальному провадженні здійснює слідчий суддя – функцію судового контролю. Вона може виражатися, наприклад, у перевірці наявності законних підстав для обмеження прав учасників кримінального провадження шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

1.5. КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

З огляду на специфіку регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, яке здебільшого має імперативний характер, діяльність суб'єктів кримінального провадження має здійснюватися у визначеному законом порядку, з виконанням передбачених процедур і приписів.

Кримінальна процесуальна форма – це визначений законом порядок здійснення кримінального провадження, зокрема прийняття процесуальних рішень та виконання окремих процесуальних дій.

Кримінальна процесуальна форма визначає єдиний, детально врегульований та обов'язковий режим кримінального провадження. Такий порядок є уніфікованим для всіх кримінальних проваджень, що гарантує реалізацію прав суб'єктів кримінального процесу. Разом із тим закон передбачає наявність особливих (диференційованих) порядків кримінального провадження залежно від наявності специфічних умов (суб'єкта суспільно небезпечного діяння, окремих характеристик кримінального провадження тощо).

До особливих порядків кримінального провадження відносять такі:

- кримінальне провадження на підставі угод (гл. 35 КПК України);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК України);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (гл. 37 КПК України);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК України);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК України);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (гл. 40 КПК України);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (гл. 41 КПК України).

Особливі порядки кримінального провадження можуть спрощувати (кримінальне провадження на підставі угод) або ускладнювати (кримінальне провадження щодо неповнолітніх) процедуру здійс-

нення кримінального судочинства. Необхідність застосування особливої форми у деяких кримінальних провадженнях зумовлено потребою надання додаткових процесуальних гарантій особам, які через неповноліття або психічну хворобу не можуть повноцінно захищати свої права та законні інтереси.

Диференціація кримінальної процесуальної форми має прояв також під час: 1) спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (глава 24-1 КПК України); 2) досудового розслідування кримінальних проступків (глава 25 КПК України); 3) спеціального судового провадження (ч. 3 ст. 323 КПК України); 4) спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (§ 1 глави 30 КПК України); 5) провадження у суді присяжних (§ 2 глави 30 КПК України); 6) особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану (розділ IX-1 КПК України).

Значення кримінальної процесуальної форми:

- забезпечує дотримання засади законності в кримінальному процесі;
- сприяє охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження;
- створює умови для швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування та судового розгляду;
- забезпечує єдиний порядок кримінального провадження.

1.6. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Зміни до кримінального процесуального законодавства України можуть вноситися виключно законами про внесення змін до КПК України, до законодавства про кримінальну відповідальність та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення (ст. 1 КПК України).

Кримінальне процесуальне законодавство – це законодавчі положення, що регулюють кримінальну процесуальну діяльність і забезпечують виконання завдань кримінального провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень:

- 1) Конституції України;
- 2) чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) Кримінального процесуального кодексу України;

4) законів України.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй (ст. 8 Конституції України). Конституція України встановлює концептуальні положення кримінального провадження, закріплює його засади, окреслює пріоритетні групи суспільних відносин, що підлягають правовому захисту та охороні з боку держави.

Чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). Серед міжнародно-правових актів, що регулюють кримінальну процесуальну діяльність, можна виокремити такі групи: а) міжнародні договори, що визначають правовий статус особи у сфері кримінального процесу, та процесуальні механізми, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві (зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська конвенція про видачу правопорушників тощо); б) міжнародні конвенції, спрямовані на співробітництво держав-учасниць цих договорів у боротьбі зі злочинами, що мають міжнародний характер (зокрема Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, Конвенція про кіберзлочинність тощо); в) двосторонні договори України про надання правової допомоги під час кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс України був прийнятий 13 квітня 2012 року, набрав чинності 19 листопада 2012 року. Він містить дві частини: Загальну й Особливу. До Загальної частини належать перший і другий розділи. Вони містять правила, що мають значення для всіх органів, які протидіють злочинності, а також для інших суб'єктів процесу на всіх стадіях кримінального провадження, тому їх систематизовано в Загальній частині КПК України. Інші розділи, з третього по дев'ятий включно, становлять Особливу частину КПК України. Їх усі присвячено здійсненню кримінального провадження на різних його стадіях.

До кримінального процесуального законодавства України належать також закони України, якими врегульовано порядок кримінального провадження на території нашої держави. Це, зокрема, закони України «Про Національну поліцію», «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», «Про судову експер-

тизу», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», «Про Службу безпеки України», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» тощо.

У ч. 3 ст. 9 КПК України наголошується на тому, що закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, мають відповідати КПК України. Тому під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК України.

Від джерел кримінального процесуального законодавства слід відрізнити джерела *кримінального процесуального права*. До джерел права, окрім вищевказаного, також слід віднести підзаконні нормативно-правові акти, рішення Конституційного суду України, рішення Європейського суду з прав людини й узагальнення судової практики.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Що являє собою кримінальний процес як специфічний вид діяльності?*

2. *Що є змістом такого завдання кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень?*

3. *З яких стадій складається кримінальне провадження?*

4. *Який зміст функції обвинувачення та хто із суб'єктів кримінального провадження її здійснює?*

5. *Який зміст функції захисту та хто із суб'єктів кримінального провадження її здійснює?*

6. *Який зміст функції правосуддя та хто із суб'єктів кримінального провадження її здійснює?*

7. *Які особливі порядки кримінального провадження закріплено у КПК України?*

8. *Які нормативно-правові акти становлять систему кримінального процесуального законодавства України?*

ТЕМА 2

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І СИСТЕМА ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засади кримінального провадження – це закріплені в нормах кримінального процесуального права загальні положення, що відображають домінуючі в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність кримінального провадження, гарантії реалізації прав і свобод людини та побудову системи кримінального судочинства.

Значення засад кримінального провадження полягає в тому, що вони виступають як:

- 1) гарантія дотримання прав, свобод та законних інтересів особи під час кримінального провадження;
- 2) гарантія прийняття законних та обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні;
- 3) основа для тлумачення окремих кримінальних процесуальних норм;
- 4) засіб, який допомагає у вирішенні питань, щодо яких є прогалини в праві, та у застосуванні кримінального процесуального права за аналогією;
- 5) підґрунтя для вирішення всіх суперечностей, що виникають під час кримінального судочинства.

Засади кримінального провадження визначаються главою 2 КПК України. Система засад кримінального провадження обумовлюється тісним зв'язком засад між собою і їх взаємною обумовленістю. Залежно від певних ознак засади кримінального провадження поділяють на декілька груп.

За юридичною силою джерела, в якому їх закріплено, засади поділяють на:

- конституційні – в Конституції України, головним чином, у розділі 2 та ст. 129;
- кримінальні процесуальні (інші) – в інших законах, передусім у КПК України.

Поділ засад на конституційні та кримінальні процесуальні зовсім не означає, що одні із них (конституційні) є головними, а інші (кримінальні процесуальні) – другорядними. Усі вони мають у кримінальному процесі однакові юридичну силу і значення.

2.2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засада верховенства права – це правове положення, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності державних органів.

Засаду верховенства права закріплено у ст. 8 Конституції України та ст. 8 КПК України. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Кожному гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Зміст засади верховенства права у кримінальному провадженні полягає у такому:

- верховенство Конституції України;
- визнання прав і свобод учасників кримінального провадження найвищими цінностями;
- справедливість кримінальної процесуальної процедури;
- доступність правосуддя для сторін кримінального провадження;
- відсутність винятків під час застосування норм права.

Відповідно до закону засада верховенства права під час кримінального провадження застосовується з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику ЄСПЛ суд використовує під час розгляду справ як джерело права.

У правовій державі завжди має панувати закон, а не інтереси окремих груп або осіб, а функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма учасниками кримінального провадження на основі закону.

Засада законності – це правове положення, відповідно до якого учасники кримінального провадження повинні точно і неухильно дотримуватися приписів Конституції України, законів та інших нормативних актів, що належать до кримінального процесуального права.

Засаду законності закріплено у ст. ст. 58, 129 Конституції України та ст. 9 КПК України.

Основні положення засади законності:

– суб'єкти кримінального провадження зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України та міжнародних договорів України;

– застосування до кожного учасника належної правової процедури;

– під час здійснення кримінального провадження не можуть застосовуватися закони, які суперечать КПК України;

– у разі, якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору;

– кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

– у випадках, коли положення КПК України неоднозначно регулюють або взагалі не регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження;

– порушення кримінального процесуального закону тягне за собою настання юридичної відповідальності.

Засада законності застосовується протягом усього кримінального провадження, стосується всіх учасників, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, є основою для інших засад та сприяє їх фактичній реалізації.

Законність як фундаментальна засада забезпечує виконання інших засад кримінального провадження загального характеру, вимагає застосування та виконання всіх норм закону, що застосовуються в кримінальному судочинстві, та у необхідних випадках – виконання норм інших галузей права.

Засада рівності перед законом і судом – це правове положення, відповідно до якого не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за будь-якими ознаками. Окремим категоріям осіб (неповнолітні, іноземці, особи з фізичними чи розумовими вадами тощо) під час кримінального провадження надаються додаткові гарантії (ст. 10 КПК України).

Конституція України закріплює основні засади правового статусу людини і громадянина в Україні. Відповідно до її ст. 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Крім того, ч. 2 ст. 21

Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини. Не допускається не лише відчуження прав і свобод, які людина має, а й обмеження їх змісту, створення перешкод для їх реалізації тощо.

Рівність перед законом обумовлює обов'язок додержуватися приписів закону всім без винятку, а також передбачає юридичну відповідальність за порушення закону.

Рівність учасників кримінального провадження перед законом і судом не означає, що вони мають однакові права.

Порушення вимоги рівності перед законом за своїм характером є порушенням прав суб'єктів кримінального провадження і, як наслідок, потребує притягнення до юридичної відповідальності винних осіб.

Засада поваги до людської гідності. Ця засада кримінального провадження передбачається ст. 11 КПК України, зміст якої полягає в тому, що:

а) під час кримінального провадження слід забезпечити повагу до людської гідності, прав і свобод кожної особи;

б) забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосуванням такого поводження, утримувати особу в принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність;

в) кожен має право захищати всіма засобами, які не заборонено законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Зазначені положення узгоджуються зі ст. 68 Конституції України, в якій наголошується на тому, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Це означає, що праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань кореспондує обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію й таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію. До того ж ст. 32 Конституції України гарантує судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Повага до людської гідності знаходить своє безпосереднє віддзеркалення у положеннях, що стосуються окремих процедур. Так,

наприклад, слідчий суддя або суд можуть прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні у разі необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи (п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України); отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведження або погрози застосуванням такого поведження тягне за собою визнання їх недопустимими (ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України); обшук особи може проводити лише слідчий тієї ж самої статі (ч. 5 ст. 236 КПК України); проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ч. 4 ст. 240 КПК України); освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується (ч. 2 ст. 241 КПК України) тощо.

Зміст *засади забезпечення права на свободу та особисту недоторканність* полягає в тому, що під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмежуватись у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК України.

Засаду забезпечення права на свободу та особисту недоторканність закріплено у ст. 29 Конституції України та ст. 12 КПК України.

У кримінальному процесі основними формами обмеження права на свободу є тримання особи під вартою та затримання. Так, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується лише у тому разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти негативній поведінці особи. У свою чергу, затримання є тимчасовим запобіжним заходом, строк якого без ухвали слідчого судді або суду не може перевищувати 72 годин. Згідно з вимогами ч. 2 ст. 211 КПК України затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше 60 годин з моменту затримання має бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання щодо неї запобіжного заходу.

Крім цього, з метою реалізації завдань кримінального провадження можуть застосовуватися і інші обмеження прав на свободу та

особисту недоторканність, зокрема запобіжний захід до підозрюваного, обвинуваченого у вигляді домашнього арешту (ст. 181 КПК України), примусове поміщення особи до лікувального закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 197, ч. 3 ст. 242, ч. 2 ст. 509 КПК України) тощо.

Затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого положеннями ст. ст. 183–213 КПК України, тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 371 КК України.

Сутність *засади недоторканності житла чи іншого володіння особи* полягає в допустимості проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку не інакше як за вмотивованим судовим рішенням (ст. 13 КПК України). Це положення повністю узгоджується з ч. 1 ст. 30 Конституції України: «Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду».

У кримінальному провадженні проникнення до житла чи іншого володіння особи може здійснюватися не лише під час огляду (ст. 237 КПК України) чи обшуку (ст. 234 КПК України), а також під час застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчого експерименту у житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 240 КПК України) та такої негласної слідчої (розшукової) дії, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України).

Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді (ст. 233 КПК України).

Слідчий, дізнавач і прокурор мають право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У вищевказаних випадках прокурор, слідчий або дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

За порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи передбачено кримінальну відповідальність за ст. 162 КК України («Порушення недоторканності житла»).

Засада таємниці спілкування знайшла своє відображення як у ст. 31 Конституції України, згідно з якою кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, так і в ст. 14 КПК України. Сутність цієї засади, поперше, полягає в тому, що під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та інших форм спілкування (ч. 1 ст. 14 КПК України). Під спілкуванням слід розуміти передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу.

По-друге, втручання у таємницю спілкування може відбуватись лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК України, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин або особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети (ч. 2 ст. 14 КПК України). Таке втручання є можливим під час проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, наприклад аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляду і виїмки кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) тощо.

По-третє, інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального провадження (ч. 3 ст. 14 КПК України).

Порушення вимог щодо таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 163 КК України.

Засада невтручання у приватне життя. Сутність цієї засади полягає в тому, що без згоди особи не допускається збирання, зберігання та поширення інформації щодо неї (розповсюдження даних про приватне життя відповідної особи) (ст. 32 Конституції України та ч. 1 ст. 15 КПК України).

Водночас під час кримінального провадження повний імунітет від втручання у приватне життя особи був би перешкодою для досягнення його завдань, визначених ст. 2 КПК України. У зв'язку з цим положення КПК України передбачають правила, у разі дотримання яких втручання у приватне життя особи є цілком правомірним. Законодавець, передбачивши окремі випадки, що стосуються обмеження права на втручання у приватне життя, водночас устано-

влює належні гарантії захисту отриманої інформації від несанкціонованого розповсюдження. Навіть у разі, якщо інформація про приватне життя особи була отримана на законних підставах і в порядку, передбаченому КПК України, вона може бути використана лише на забезпечення виконання завдань конкретного кримінального провадження (ч. 3 ст. 15 КПК України) та не може використовуватися в інших сферах суспільного життя.

Кожен, кому надано доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати її розголошенню (ч. 4 ст. 15 КПК України). Для належної реалізації вищезазначених приписів з метою забезпечення таємниці приватного життя слідчий, прокурор у порядку, передбаченому ст. 222 КПК України, попереджають осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування у зв'язку з участю у ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості. За порушення вказаних вимог винні несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

Засада недоторканності права власності. Право приватної власності є непорушним, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосовано лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, установлених законом, і за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження цих об'єктів із подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ст. 41 Конституції України).

Сутність цієї засади полягає в тому, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України (ст. 16 КПК України).

Відповідно до положень ч. 1 ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб. Право власності безпосередньо пов'язується з правом кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної або творчої діяльності.

Недоторканність права власності гарантується та забезпечується державою в усіх сферах суспільного життя. Втім, інколи суспільний інтерес під час розслідування злочинів є вищим за недоторканність права власності. Для реалізації завдань кримінального провадження законодавець передбачає деякі винятки із конституційних прав громадян.

У кримінальному провадженні позбавлення права власності може здійснюватися шляхом конфіскації всього або частини майна лише на підставі вироку суду, яким засудженого визнано винним у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення (злочину), а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості за умови, що таке додаткове покарання передбачається санкцією відповідної норми Особливої частини Кримінального кодексу України (ст. 59 КК України).

Обмеження права власності на певний час у кримінальному провадженні є можливим, зокрема, щодо речей, які: а) були визнані речовими доказами; б) використовуються у процесі доказування; в) зберігаються за правилами, передбаченими ст. 100 КПК України («Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію»).

Питання про обмеження або позбавлення права власності у процесі досудового розслідування може вирішити лише слідчий суддя, а у судовому провадженні – суд, який здійснює судовий розгляд.

Сутність *засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини* полягає в тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому законом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили (ст. 17 КПК України). До цієї миті будь-які публічні твердження про винуватість особи є протиправними, оскільки порушуватимуть засаду презумпції невинуватості.

Зазначені положення повністю узгоджуються зі ст. 62 Конституції України.

Зміст цієї засади проявляється також через такі положення:

1. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Указаний чинник покладає на прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого обов'язок усебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, дати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Державні органи, що здійснюють

кримінальне провадження, не мають права перекладати обов'язок доказування винуватості на підозрюваного, обвинуваченого. Крім цього, у разі недоведеності вини обвинуваченого суд повинен виставити виправдувальний вирок (ч. 1 ст. 373 КПК України).

2. Підозра й обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом.

3. Всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. Усі сумніви щодо доведеності вини, якщо вичерпано можливості їх усунення, а також сумніви у тлумаченні закону вирішуються на користь підозрюваного, обвинуваченого. Суд використовує лише ті докази, які зібрано, перевірено й оцінено в порядку, передбаченому КПК України.

4. Поводження з особою, вину якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлено обвинувальним вирокком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Так, під час судового розгляду головуючий, судді та присяжні мають виключити будь-які прояви упередженості й необ'єктивності, а отже, мають утримуватися від будь-яких оцінок та висновків щодо розглядуваного провадження аж до виходу суду в нарадчу кімнату для ухвалення вироку.

Зміст засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів чи членів сім'ї полягає в тому, що, по-перше, жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або давати пояснення чи показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. По-друге, кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, будь-якої миті відмовитися відповідати на запитання, а також їй слід негайно повідомити про ці права. По-третє, жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Ця засада кримінального провадження, що передбачається ст. 18 КПК України, є безпосереднім втіленням положень ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

З огляду на вищевказане слід розуміти, що отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань і не відповідати на запитання,

або їх отримання з порушенням цього права призводить до визнання доказів недопустимими (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України). Крім цього, під час допиту особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ч. 8 ст. 224 КПК України).

Безпосередньою гарантією дотримання засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів чи членів сім'ї є положення ч. 2 ст. 385 КК України, які прямо вказують на те, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за відмову дати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Заборона двічі притягати до кримінальної відповідальності за те саме правопорушення є однією із засад кримінального провадження, зміст якої полягає в тому, що ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили (ч. 1 ст. 19 КПК України), є безпосереднім втіленням положень ст. 61 Конституції України, згідно з якою «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер».

Згідно з ч. 2 ст. 19 КПК України кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що за тим самим обвинуваченням існує вирок суду, який набрав законної сили. На виконання реалізації цих положень законодавець у п. 6 ч. 1. ст. 284 КПК України передбачив підставу для закриття прокурором кримінального провадження на стадії досудового розслідування в тому разі, якщо існує вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням. Якщо зазначені обставини виявляються під час судового розгляду, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок (ч. 7 ст. 284 КПК України).

Сутність *засади забезпечення права на захист* полягає в тому, що підозрюваний, обвинувачений, виправданий чи засуджений мають право на захист, яке полягає у наданні їм можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у криміна-

льному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші передбачені КПК України процесуальні права (ст. 20 КПК України). Право на захист має також особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру чи примусових заходів виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування.

Зміст цієї засади набув свого поширення зі ст. 59 Конституції України, положення якої гарантують кожному право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для належної реалізації цієї засади кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя зобов'язані роз'яснити підозрюваному чи обвинуваченому його право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. Отже, вищевказані учасники кримінального провадження можуть реалізовувати це право самостійно, а також користуватися, зокрема безоплатно, допомогою захисника, наділеного достатніми правами для обстоювання прав, свобод та законних інтересів особи, яку він захищає (ст. ст. 45–54 КПК України).

Важливе значення для здійснення права на захист має побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування. До того ж суттєвою складовою права на захист у кримінальному провадженні є створення умов для вільного вибору захисника.

В окремих випадках закон передбачає обов'язкову участь захисника. Так, згідно з ч. 1 ст. 52 КПК України, у кримінальному провадженні участь захисника є обов'язковою щодо особливо тяжких злочинів. У такому разі участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного. Окрім цього, обов'язкова участь захисника забезпечується у випадках, передбачених ч. 2 ст. 52 КПК України, наприклад щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування.

Сутність *засади доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень* полягає в тому, що кожному гарантується право на спра-

ведливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК України). Положення цієї засади є безпосереднім втіленням ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом.

Вимога законодавця щодо обов'язковості судових рішень міститься у ч. 2 ст. 21 КПК України і передбачає, що вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК України, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

У разі умисного невиконання судового рішення (вироку, рішення, ухвали, постанови суду), що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню передбачається кримінальна відповідальність за ст. 382 КК України.

Суттєвою умовою реалізації права на доступ до правосуддя є положення ч. 3 ст. 21 КПК України, які регламентують право кожного на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків. Ці приписи насамперед спрямовано на належне забезпечення участі сторін у судовому провадженні. Вони конкретизуються в окремих нормах, наприклад щодо участі учасників кримінального провадження у підготовчому судовому провадженні (ч. 2 ст. 314 КПК України), судовому розгляді (ст. ст. 323 – 326 КПК України), апеляційному провадженні (ч. 4 ст. 405 КПК України) та касаційному провадженні (ч. 4 ст. 434 КПК України) тощо. У зв'язку з цим положення, передбачені п. п. 3, 4, 5 ч. 2 ст. 412 КПК України небезпідставно визнають істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону у разі здійснення судового провадження за відсутності: а) обвинуваченого (крім випадків, передбачених КПК України) або прокурора (крім випадків, коли його участь не є обов'язковою); б) захисника, якщо його участь є обов'язковою; в) потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання.

Здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України (ч. 4 ст. 21 КПК України).

Засада змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості – це правове положення, згідно з яким сторонам обвинувачення і захисту, наділеним рівними правами, забезпечується можливість брати активну

участь у збиранні доказів та їх поданні суду, який, будучи незалежним арбітром, виконує функцію правосуддя. Цю засаду закріплено у п. 4 ч. 2 ст. 129 Конституції України та ст. 22 КПК України.

Змагальність передбачає порядок кримінального провадження, за якого функції обвинувачення і захисту розмежовано між собою і відокремлено від функції правосуддя, їх виконують суб'єкти, що користуються рівними правами для обстоювання своїх інтересів. Суд має керівне становище, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для швидкого, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

Змагальність є основою кримінального провадження, що обумовлює самостійне обстоювання сторонами обвинувачення і захисту своїх правових позицій, прав і законних інтересів.

Сторони кримінального провадження наділено рівними правами на виконання процесуальних дій, таких як збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів і доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України.

Під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на той самий орган чи службу особу.

Основні положення засади змагальності:

- чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і правосуддя;
- право учасників обстоювати свої інтереси шляхом змагання між собою;
- виконання судом особливої ролі у кримінальному провадженні як незалежного і неупередженого суб'єкта;
- заборона суду вирішувати спірні питання, що виникають між сторонами, з власної ініціативи.

Засада змагальності проявляється на всіх стадіях кримінального провадження. Втім, на стадії досудового розслідування застосовуються її окремі елементи, наприклад у разі застосування запобіжного заходу, оскарження до суду процесуальних рішень слідчого чи прокурора, де вирішення відповідних питань здійснюється у формі змагання сторін захисту та обвинувачення перед слідчим суддею.

Засада права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності – це правове положення, відповідно до якого кожному учаснику гарантується право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора та слідчого.

Засаду закріплено в ст. 55, п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України і ст. 24 КПК України.

Основні положення засади:

– право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора та слідчого, дізнавача в порядку, передбаченому КПК України, забезпечується кожному учаснику кримінального провадження;

– право на перегляд вироку чи ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК України, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді, гарантується законом;

– оскаржуються процесуальні рішення, дії чи бездіяльність лише учасників, наділених владними повноваженнями у кримінальному судочинстві.

Статтею 303 КПК України визначено, які рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора можуть бути оскаржені під час досудового розслідування.

Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність, передбачені п. 5, 6 ч. 1 ст. 303 КПК України.

Під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді, перелік яких визначено у ст. 309 КПК України.

Засада гласності і відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами – це правове положення, згідно з яким розгляд справ у судах усіх інстанцій є відкритим і гласним, крім випадків, передбачених законом.

Засада закріплена п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України та ст. 27 КПК України.

Кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Відповідно до закону громадяни, які досягли 16 років, можуть бути присутні у залі судового засідання під час розгляду. Зміст судового розгляду та його результати можуть висвітлюватись у засобах масової інформації. Винятком з указаної засади є випадки здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні.

Слідчий суддя чи суд можуть прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, до судового засідання під час карантину або здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

а) якщо обвинуваченим є неповнолітній; б) розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; в) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; г) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; г) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Кожний присутній у залі судового засідання може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписувальні пристрої. У залі судового засідання можуть проводитись фотозйомка, відеозапис, транслявання судового засідання по телебаченню, застосування звукозапису на стаціонарну апаратуру на підставі ухвали суду, що виноситься з урахуванням думки сторін засідання та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження – правове положення, згідно з яким судочинство в Україні здійснюється державною мовою, закріплена у ст. 10 Конституції України та ст. 29 КПК України.

Основні положення засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження:

- кримінальне провадження здійснюється державною мовою;
- сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою;
- повідомлення про підозру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснюється державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення;
- слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий, дізнавач забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право застосовувати під час подання скарг і клопотань та виступів у суді рідну або іншу мову,

якою вони володіють, користуючись при цьому в разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України;

– усі судові рішення, якими закінчується судовий розгляд по суті, надаються сторонам або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їх рідну або іншу мову, якою вони володіють; переклад інших процесуальних документів, надання копій яких передбачено КПК України, здійснюється лише за окремим клопотанням; перекладач своїм підписом засвідчує відповідну копію документа.

Особа підпадає під визначення такої, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею. У кримінальних провадженнях щодо осіб, які не володіють державною мовою, з моменту встановлення цього факту участь захисника є обов'язковою (п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК України).

У разі необхідності здійснення перекладу сторони кримінального провадження, слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК України).

2.3. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів – це правове положення, що передбачає вирішення судом справи безпосередньо, на підставі почутого, побаченого і дослідженого під час судового засідання (ст. 23 КПК України).

Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України.

Основні положення засади:

– суддя повинен отримувати інформацію з першоджерела, безпосередньо;

– судовий розгляд має проводитися у незмінному складі суду, у разі змін у складі слухання розпочинається з початку;

– усі учасники судового розгляду спілкуються із судом усно;

– наявні письмові матеріали мають бути оголошені у судовому засіданні.

В окремих випадках є винятки із засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, зокрема закон передбачає можливість не досліджувати докази щодо тих обставин, які ніким не оспорується, якщо із цим погодились учасники судового провадження, серед іншого у випадках затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості під час підготовчого судового засідання.

Якщо сторона, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, не прибуває для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони, це не є перешкодою для проведення такого допиту в судовому засіданні.

Засада публічності – це правове положення, відповідно до якого слідчий, дізнавач і прокурор зобов'язані в межах компетенції розпочати досудове розслідування у разі надходження заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення або у разі безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення та вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (ст. 25 КПК України).

Засада публічності кримінального провадження проявляється як вимога до уповноважених органів та осіб здійснювати кримінальне судочинство, вести процес від імені держави, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави, незалежно від інтересів, бажань та уподобань будь-яких інших державних органів, службових осіб, політичних партій, громадських організацій та окремих громадян.

Основні положення засади публічності:

– слідчий, дізнавач і прокурор зобов'язані розпочати кримінальне провадження у кожному випадку виявлення ознак кримінального правопорушення;

– вимога закону забезпечити реалізацію прав усіх учасників кримінального провадження;

– вимога закону встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від позиції учасників кримінального провадження.

Винятками із засади публічності є справи приватного обвинувачення, які можуть бути розпочаті слідчим, дізнавачем або прокурором лише на підставі заяви потерпілого.

Засада диспозитивності – правове положення, відповідно до якого суб'єктам кримінального провадження надається та забезпечується можливість у межах закону вільно обирати способи поведінки для захисту своїх прав, а також впливати на перебіг та результати кримінальної процесуальної діяльності.

Засада закріплена у ст. 26 КПК України. Основні положення засади диспозитивності:

- сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у передбачених КПК України межах та у передбачений КПК спосіб;

- закриття кримінального провадження є наслідком відмови прокурора від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України;

- слідчий суддя і суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, які винесено на їх розгляд сторонами та віднесено до їх компетенції КПК України;

- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого.

Засада розумності строків – це правове положення, відповідно до якого під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки.

Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК України).

Забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки здійснюють прокурор чи слідчий суддя, а судового провадження – суд.

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є такі:

- складність кримінального провадження, яка визначається за сукупністю таких факторів, як кількість підозрюваних, обвинувачених та епізодів кримінальної діяльності, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для ефективного здійснення досудового розслідування, та інших обставин;

- поведінка учасників кримінального провадження;

- спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

З метою належного забезпечення прав і свобод людини невідкладно здійснюються і першочергово розглядаються у суді кримінальні провадження щодо неповнолітніх та осіб, які тримаються під вартою.

Кожен має право, щоб або обвинувачення щодо нього в найкоротший строк стало предметом судового розгляду, або відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

Відповідно до КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють визначення більш коротких строків здійснення кримінального провадження, ніж передбачені законом.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Охарактеризуйте зміст засади верховенства права у кримінальному провадженні.*

2. *Розкрийте зміст засади законності у кримінальному провадженні.*

3. *Як у кримінальному провадженні втілюється засада поваги до людської гідності?*

4. *У чому полягає зміст засади забезпечення права на захист?*

5. *Назвіть випадки обмеження права на невтручання в приватне життя.*

6. *Як у кримінальному провадженні реалізується засада таємниці спілкування?*

7. *У чому полягає сутність засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї?*

8. *Яким чином у кримінальному процесі реалізується презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини?*

9. *Розкрийте сутність і значення засади забезпечення права на захист.*

10. *Надайте характеристику засади публічності у кримінальному провадженні.*

ТЕМА 3

СУД, СТОРОНИ ТА ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Коло учасників кримінальної процесуальної діяльності визначено у главі 3 розділу 1 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження». Державні органи, посадові та інші особи, визначені законодавцем у КПК України, згруповано у три категорії: суд, сторони та учасники кримінального провадження, через що слід визначити вказані категорії.

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України та покладених на учасників кримінальних процесуальних функцій, *сторонами кримінального провадження є:*

з боку обвинувачення – слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених Кодексом;

з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, зокрема викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання і судовий розпорядник.

Отже, термін «учасники кримінального провадження» охоплює як сторони кримінального провадження, так і інших осіб. У науковій літературі також зустрічається термін «суб'єкти кримінального провадження», коло яких традиційно становлять державні органи та посадові особи, які ведуть процес, проте законодавець від такого визначення відмовився.

Чинний КПК України містить визначену законодавцем класифікацію учасників кримінального процесу, а саме:

- 1) суд, суддя, слідчий суддя, присяжний;
- 2) сторона обвинувачення;
- 3) сторона захисту;
- 4) потерпілий, його представник;
- 5) інші учасники кримінального провадження.

3.2. Суд

Відповідно до запропонованої законодавцем класифікації учасників кримінального провадження, діяльності суду присвячено окремий параграф (§1) глави 3 КПК України. За змістом ст. 1 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», через суди в Україні здійснюється судова влада, яку реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Суд

Серед учасників кримінального провадження лише суд як колегіальний орган посідає особливе місце, тому що тільки йому належить право не лише визначати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, але й своїм вироком піддати його кримінальному покаранню. Суд – це єдиний орган держави, наділений правом здійснювати правосуддя. Діяльність судової системи в Україні регламентовано Конституцією України (розділ VIII) та Законом України «Про судоустрій та статус суддів».

У кримінальному процесі суди розглядають кримінальні справи інстанційно і, відповідно, поділяються на:

- суди першої інстанції (п. 22 ч. 1 ст. 3 КПК України);
- суди апеляційної інстанції (п. 20 ч. 1 ст. 3 КПК України);
- суд касаційної інстанції (п. 21 ч. 1 ст. 3 КПК України).

За загальним правилом, кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово, крім випадків розгляду злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років або коли один з обвинувачених заявив клопотання про колегіальний розгляд, а також

у разі слухання справи у ВАКС. Відповідно, кримінальне провадження в апеляційному та касаційному порядку здійснюється колегіально. У таких випадках один із суддів визначається головуючим.

Суддя

В Україні правосуддя здійснюють судді та присяжні (п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Суддя за своїм процесуальним статусом є недоторканим та незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть передбачатися додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

З метою забезпечення об'єктивного і неупередженого розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями з дотриманням принципів черговості й однакової кількості проваджень для кожного судді в судах запроваджено автоматизовану систему документообігу.

Присяжні

Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція окружного суду, якщо інше не визначено законом (ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

У кримінальне провадження присяжні залучаються за наступних умов: кримінальне провадження розглядається судом першої інстанції; санкція статті, за якою обвинувачується особа, передбачає довічне позбавлення волі; розгляд кримінальної справи здійснюється судом колегіально; обвинуваченим заявлено відповідне клопотання. Суд присяжних складається з двох суддів та трьох присяжних.

Присяжний має право: брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні, робити нотатки під час судового засідання, з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам та іншим особам, які допитуються, просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів та ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Під час розгляду і вирішення кримінального провадження присяжні кори-

стуються повноваженнями судді, а також виконують обов'язки, визначені пп. 1, 2, 4–6 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 2 ст. 386 КПК України.

Слідчий суддя

Слідчий суддя (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України) є представником суддівського корпусу суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду (у випадку, передбаченому ст. 247 КПК України, тобто у разі надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій). Слідчий суддя у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду.

Повноваження слідчого судді на досудовому провадженні проявляються залежно від їх процесуальної спрямованості, а саме під час:

- застосування заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, під час розгляду клопотання про привід, про тимчасовий доступ до речей і документів, про застосування запобіжного заходу);

- проведення процесуальних дій, які обмежують конституційні права людини (наприклад, під час розгляду клопотання про проведення обшуку, про проведення деяких негласних слідчих (розшукових) дій);

- розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування (наприклад, ухвалення рішення про зобов'язання внести відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР у разі бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора).

3.3. СТОРОНА ОБВИНУВАННЯ

Прокурор

Прокурор – це учасник кримінального провадження зі сторони обвинувачення, який обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України «Про прокуратуру», та здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також підтримує державне обвинувачення (п.п. 3, 15, 19 ч. 1 ст. 3, ст. 36 КПК України).

Прокурорами призначаються громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права від двох до десяти років залежно від посади та володіють державною мовою.

Процесуальне керівництво прокурором розглядається як організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів України.

Підтримання державного обвинувачення в процесуальній діяльності прокурора полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Підставою участі прокурора в кримінальному провадженні є факт його перебування на відповідній посаді прокурора, а для прокурора як процесуального керівника – постанова керівника прокуратури про визначення прокурора (групи прокурорів) у кримінальному провадженні.

Прокурор є єдиним учасником кримінального провадження, обов'язкова участь якого передбачається на всіх стадіях кримінального процесу. Прокурор здійснює повноваження прокурора в кримінальному провадженні з його початку до завершення.

Система повноважень прокурора, визначена у ч. 2 ст. 36 КПК України, є доволі об'ємною і різноаспектною.

Слідчий

Слідчий – це учасник кримінального провадження зі сторони обвинувачення, який обіймає посаду в органі досудового розслідування, передбаченого ч. 2 ст. 38 КПК України, уповноважений здійснювати досудове розслідування злочинів (п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Законодавець, визначаючи поняття слідчого, включив до нього також і детектива як службову особу Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Підставою участі слідчого в кримінальному провадженні є факт самостійного внесення ним відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а також визначення керівником органу досудового розслідування його як слідчого у кримінальному провадженні.

Слідчий є процесуально самостійним учасником, який у своїй діяльності керується законом. Елементами процесуальної самостійності слідчого є його право починати досудове розслідування, приймати процесуальні рішення у кримінальному провадженні й оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням. У КПК України закріплено алгоритм дій слідчого у разі незгоди прокурора з його діями (непогодження прокурором клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій), а також визначив можливість слідчого оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні.

Повноваження слідчого, що визначають його процесуальний статус, закріплено у ч. 2 ст. 40 КПК України. До них належать такі: починати досудове розслідування; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення, зокрема щодо закриття кримінального провадження, та здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

Керівник органу досудового розслідування

Відомче керівництво за діяльністю слідчих підрозділів організовує керівник органу досудового розслідування. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України ним є: начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки та заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень, перший заступник або заступник Директора Державного бюро розслідувань, заступник директора територіального управління Державного бюро розслідувань, керівник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу органу Державного бюро розслідувань, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів органу Бюро економічної безпеки України, керівник Голов-

ного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, а також заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень.

Керівник органу досудового розслідування організовує та здійснює досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого, а також виконує інші повноваження, передбачені ч. 2 ст. 39 КПК України.

Під час дії воєнного стану керівник органу досудового розслідування має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих.

Дізнавач

Дізнавач – це учасник кримінального провадження зі сторони обвинувачення, уповноважений здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Для з'ясування відмінностей у компетенції дізнавача та слідчого необхідно звернутись до положень ст. 12 КК України, де визначено, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Відповідно, досудове розслідування кримінальних проступків здійснює дізнавач, а досудове розслідування злочинів здійснює слідчий.

Процесуальним статусом дізнавача в Україні наділено службових осіб підрозділів дізнання або уповноважених осіб інших підрозділів. Законодавець обмежився перелічуванням відповідних установ (органи Національної поліції, органи безпеки, органи Бюро економічної безпеки України, органи Державного бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України), не визначивши при цьому, які особи і яких підрозділів є уповноваженими на здійснення дізнання.

Підставою участі дізнавача у кримінальному провадженні є факт самостійного внесення ним відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а також визначення керівником органу досудового розслідування його як дізнавача у кримінальному провадженні.

Під час здійснення дізнання повноваження дізнавача прирівнюються до повноважень слідчого з деякими винятками, зазначеними у главі 25 КПК України («Особливості досудового розслідування кримінальних проступків»). Водночас дізнавача наділено додатковими процесуальними можливостями на початковому етапі

досудового розслідування. Так, результати дії дізнавача щодо з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР, визначені у ч. 3 ст. 214 КПК України, можуть бути визнані процесуальними джерелами доказів. Зокрема, дізнавач до внесення відомостей в ЄРДР має право:

- 1) відібрати пояснення;
- 2) направляти особу для проведення медичного освідування;
- 3) залучати спеціаліста й отримувати від нього висновок, знімати показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото - і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки та відеозапису;
- 4) вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлено під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Повноваження дізнавача визначено у ст. 40-1 КПК України. Дізнавач, як і слідчий, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності.

Керівник органу дізнання

Відомче керівництво за діяльністю підрозділів дізнання здійснює керівник органу дізнання, яким, відповідно до п. 7-1 ч. 1 ст. 3 КПК України, є начальник підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівник органу досудового розслідування.

Керівник органу дізнання організовує дізнання, проте, на відміну від слідчого, не здійснює досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями дізнавача, а також виконує інші повноваження, передбачені ч. 2 ст. 39-1 КПК України.

3.4. СТОРОНА ЗАХИСТУ

Підозрюваний, обвинувачений

Підозрюваний як учасник кримінального провадження зі сторони захисту – це особа:

- 1) якій повідомлено про підозру;
- 2) затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення;
- 3) щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй через невстановлення її місцезнаходження, проте вжито

заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ст. 42 КПК України).

Усі вказані критерії, крім випадку затримання особи, об'єднує обов'язкова наявність письмового повідомлення про підозру, яке, по суті, і є основним способом надання особі статусу підозрюваного. Підтвердженням набуття особою процесуального статусу підозрюваного є отримання нею пам'ятки про процесуальні права й обов'язки.

Одне з положень конституційної засади презумпції невинуватості визначає особу невинуватою до моменту доведення її вини в законному порядку і встановлення обвинувальним вироком суду. Тому факт набуття особою статусу підозрюваного означає для неї можливість реалізувати право на захист від обвинувачення і право не свідчити проти самої себе. Забезпечення підозрюваному реальної можливості захисту є необхідною умовою засади змагальності, за якої результат судового розгляду щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності залежить від обґрунтованості позиції сторін. Процесуальна складова статусу підозрюваного значно посилюється завдяки забезпеченню участі захисника.

Час перебування особи у статусі підозрюваного законом не визначено, але він обраховується відповідно до визначених у КПК України строків.

Динаміка кримінального процесу через проходження кримінальним провадженням стадій у разі передання обвинувального акта до суду змінює статус особи з підозрюваного на обвинуваченого.

Обвинувачений (підсудний) як учасник зі сторони захисту – це особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду.

Основними правами підозрюваного, обвинуваченого є: право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують; бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення; на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту мати такі побачення без обмеження їх кількості та тривалості; на участь захисника у проведеному допиті й інших процесуальних дій та інші права.

Обвинувачений також має право: брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їх допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що і свідків обвинувачення, збирати і подавати суду докази, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань

інших учасників судового провадження, виступати в судових дебатах та інші права.

Підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді або суду; надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді.

Законний представник підозрюваного, обвинуваченого

Для запобігання порушенню прав і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, які не можуть самостійно реалізувати свої процесуальні права, законодавець передбачив додаткові можливості дотримання їх прав за допомогою участі у кримінальному провадженні законних представників.

Законний представник підозрюваного, обвинуваченого як учасник зі сторони захисту залучається до участі у процесуальній дії якщо:

- підозрюваний, обвинувачений є неповнолітнім;
- він є особою, визнаною у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ст. 44 КПК України).

Законодавець визначив коло осіб, які можуть бути законними представниками підозрюваного, обвинуваченого:

- батьки (усиновлювачі);
- опікуни чи піклувальники особи,
- інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї;
- представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Процесуальний статус у кримінальному провадженні вказані особи отримують за наявності відповідних документів, що надають їм право бути законним представником, на стадії досудового розслідування після винесення дізнавачем, слідчим чи прокурором постанови, а під час судового розгляду – після постановлення ухвали про залучення законного представника.

Законний представник підозрюваного, обвинуваченого користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена

представнику (давати пояснення, показання або відмовитися їх давати). Представник не має права використовувати свої повноваження на шкоду інтересам особи, яку він представляє.

Окремих процесуальних обов'язків у законного представника підозрюваного, обвинуваченого законом не визначено. Проте, на останнього покладається обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування. Гарантією виконання процесуальних функцій є обов'язкова відповідність процесуального інтересу законного представника інтересам обвинуваченого або підозрюваного.

Захисник

Захисник як учасник кримінального провадження зі сторони захисту – це адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисник не замінює свого підзахисного, а є його правозаступником, діє поряд із ним і є самостійним учасником кримінального процесу.

Займатися адвокатською діяльністю може фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування, склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Відомості про адвоката мають міститись у Єдиному реєстрі адвокатів України.

Процесуальні права захисника визначаються і походять від прав його підзахисного, які мають бути у пріоритеті. Крім того, захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора чи суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості.

Обов'язки захисника: використання засобів захисту, передбачених КПК України та іншими законами України; прибуття для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого; нерозголошення відомостей, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

Загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні

В Україні правова допомога надається на платній та безплатній основі. Для надання безплатної вторинної правової допомоги створено мережу центрів із надання безплатної вторинної правової допомоги, представники яких забезпечують у найкоротші строки конституційне право громадянина на захист від обвинувачення (Закон України «Про безплатну правову допомогу»).

Захисник залучається підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами до участі у кримінальному провадженні будь-якої миті як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Якщо участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений його не залучив або через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно, або якщо слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішать, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, слідчий або прокурор виносять постанову, а слідчий суддя та суд постановляють ухвалу, якою доручають відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

У разі залучення захисника підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. У такому разі жодних процесуальних рішень у формі постанови або ухвали не приймається, ідеться виключно про подання захисником документів, які підтверджують повноваження захисника.

Законодавець передбачив участь у кримінальному провадженні і так званого «тимчасового» захисника, якого запрошують для проведення окремої процесуальної дії у разі, коли завчасно повідомлений захисник не може прийти для участі у її проведенні чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника, чи якщо прибуття обраного захисника неможливе.

В умовах воєнного стану дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіо зв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника (ч. 12 ст. 615 КПК України).

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Обов'язкова участь захисника

З метою реалізації засад забезпечення права на захист та доступу до правосуддя законодавець у ст. 52 КПК України установив випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. Обов'язкова участь захисника в разі особливо тяжких злочинів передбачається через можливість застосування найсуворішого виду кримінального покарання аж до довічного позбавлення волі.

У кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника щодо особливо тяжких злочинів, а також у таких випадках: щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; щодо реабілітації померлої особи; щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження; у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

3.5. ПОТЕРПІЛИЙ І ЙОГО ПРЕДСТАВНИК

Потерпілий

Потерпілий як учасник кримінального провадження – це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55 КПК України). Це учасник кримінального провадження, якого зако-

нодавець відніс до сторони обвинувачення у певних випадках, визначених у КПК України. Лише в судовому провадженні в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення потерпілий може виступати як представник сторони обвинувачення.

Процесуальний статус потерпілого особа отримує автоматично після звернення до органу державної влади із заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про її залучення до провадження як потерпілого. Підтвердженням набуття особою процесуального статусу потерпілого є отримання ним пам'ятки про процесуальні права й обов'язки.

Права потерпілого: бути повідомленим про свої права та обов'язки, знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді або суду; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди; ознайомлюватися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, а також ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у разі закриття цього провадження; застосовувати технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення і користуватися іншими правами.

Потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття, не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення, не розголошувати без

дозволу слідчого, прокурора чи суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

Представник потерпілого

Відповідно до КПК України у потерпілого відсутнє право на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави, і випадків безоплатної правової допомоги теж не передбачено. Натомість п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України надав потерпілому право мати представника чи законного представника.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення представника потерпілого, проте зі змісту КПК України можна виокремити таких осіб:

- особа, яка у кримінальному провадженні може бути захисником;
- керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні у разі, коли потерпілим є юридична особа (ст. 58 КПК України).

У тих випадках, коли потерпілим є фізична особа, яка не має можливості самостійно і повноцінно реалізувати свої процесуальні права, наприклад унаслідок фізичного чи психічного стану, і стає необхідною обов'язкова участь законного представника. Для потерпілого участь представника та законного представника є гарантією ефективної реалізації права та законних інтересів.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером, договором із адвокатом;
- копією установчих документів юридичної особи, якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;
- довіреністю, якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

3.6. ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Заявник як учасник кримінального провадження – це фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим (ст. 60 КПК України).

Процесуальний статус заявника особа отримує з моменту звернення до органу державної влади. Потреби у складанні окремого рішення про визнання особи заявником немає. Жодних вимог вікового або іншого характеру законодавець до заявника не висуває. Заявник зазвичай є першим, із ким комунікує службова особа, наділена повноваженнями на ведення кримінального провадження. Важливою рисою заявника є відсутність його інтересу в процесі. У подальшому така особа допитується за правилами допиту свідка. Зазвичай, саме на підставі повідомлення (усного або письмового) про кримінальне правопорушення слідчий вносить відомості до ЄРДР.

Хоча заявник не має власного інтересу, його наділено процесуальними правами: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію, отримувати витяг з ЄРДР, подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи й отримати інформацію про закінчення досудового розслідування. Процесуальні обов'язки заявника законодавством не визначено. При цьому така особа може нести кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення.

Викривач

Різновидом заявника у кримінальному провадженні є викривач – фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування (п. 16-2 ч. 1 ст. 3 КПК України). Викривач користується правами заявника, а також має право в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції», отримувати інформацію про стан досудового розслідування, розпочатого за його заявою чи повідомленням, і на виплату винагороди.

Цивільний позивач

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди та яка пред'явила цивільний позов (ст. 61 КПК України).

Необхідність участі цивільного позивача у кримінальному провадженні зумовлюється його завданнями. Спільний розгляд судом кримінальної справи та цивільного позову наближає момент відшкодування завданої потерпілому шкоди до моменту вчинення кримінального правопорушення.

Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний позивач наділений правами та обов'язками, передбаченими для потерпілого, в частині, що стосується цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення.

Цивільний відповідач

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та якій пред'явлено цивільний позов (ст. 62 КПК України).

Осіб, які несуть цивільну відповідальність у кримінальному провадженні, умовно можна поділити на дві групи:

- 1) особи, які безпосередньо завдали шкоду;
- 2) особи, які за законодавством України несуть матеріальну та/або моральну відповідальність за протиправні дії інших осіб.

У першому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений є суб'єктом кримінального правопорушення, який може самостійно нести як кримінальну, так і цивільну відповідальність, його не треба визнавати цивільним відповідачем. Відшкодовувати завдані збитки він буде у статусі підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

У другому випадку як цивільні відповідачі можуть бути притягнуті батьки, опікуни, піклувальники й інші особи, а також підприємства, установи й організації (навчальні, виховні та лікувальні заклади, власники джерел підвищеної безпеки, підприємства й організації, зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків, тощо), які в межах закону несуть матеріальну та моральну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та якій пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому гл. 9 КПК України. Такі особи мають бути залучені до участі в кримінальному процесі за ініціативи як цивільного позивача, так і органів досудового розслідування, прокуратури чи суду. Рішення про притягнення як цивільного відповідача приймають щодо кожної особи, яка відповідно до Цивільного кодексу України несе матеріа-

льну та/або моральну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, за наявності доказів, що підтверджують цю обставину.

Цивільний відповідач набуває процесуального статусу із часу подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Складання окремої постанови чи ухвали законом не передбачено. Цивільний відповідач наділений правами та обов'язками, передбаченими для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього.

За загальним правилом, інтереси цивільного позивача та цивільного відповідача можуть бути представлені їх представником (законним представником).

Свідок

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ст. 65 КПК України).

Особа набуває статус свідка одразу після її офіційного виклику на допит. Роз'яснення прав свідку відбувається безпосередньо перед початком його допиту. Ключовою особливістю процесуального статусу свідка є наявність законодавчо закріпленого обов'язку давати правдиві показання.

Закон визначає коло осіб, які не можуть бути допитані як свідки:

1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

7) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку чи ухвали;

8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні такої угоди;

9) особи, до яких застосовано заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовано заходи безпеки, – щодо цих даних;

11) експерти – щодо роз'яснення наданих ними висновків;

Права свідка: знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката; відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які не підлягають розголошенню; давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; користуватися нотатками і документами під час давання показань у тих випадках, коли ті стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті; на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань; ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора чи суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Перекладач

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК України), який є незацікавленим учасником кримінального провадження, вільно володіє мовою кримінального судочинства, а також рідною чи іншою мовою, якою володіють інші учасники провадження, усно перекладає з однієї мови на іншу, а також робить письмовий переклад процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному (обвинуваченому), який не володіє мовою судочинства, на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє. Правила, що стосуються перекладача, поширюються на особу, запрошену до участі в кримінальному провадженні для роз'яснення знаків німого чи глухого.

Перекладач має право ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу, ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, заявити самовідвід, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом, не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора чи суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків.

В умовах воєнного стану дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий (ч. 12 ст. 615 КПК України).

Експерт

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на

проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК України).

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.

Серед основних прав експерта, визначених у ч. 3 ст. 69 КПК України, виділимо такі: ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження, тощо.

Основними обов'язками експерта є такі: особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту; забезпечити збереження об'єкта експертизи тощо.

Спеціаліст

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України).

У кримінальному провадженні спеціалістом є незацікавлена особа, яка залучається до проведення слідчих (розшукових) дій для надання консультацій. Як спеціаліст може бути запрошена будь-яка особа, коло знань або вмінь якої передбачає надання інформації, необхідної в кримінальному провадженні, наприклад ювелір може запрошуватися для забезпечення належного опису знайдених речей.

Відмінною рисою експерта та спеціаліста є різна правова оцінка результатів їхньої практичної професійної діяльності, а саме:

- висновок експерта оцінюється як доказ;
- висновок (консультація) спеціаліста має інформативний характер;

До участі у кримінальному провадженні експерт залучається за дорученням (постановою) сторони провадження, порядок залучення спеціаліста законом не визначено. За завідомо неправдивий висновок для експерта та спеціаліста передбачено відповідальність.

Серед основних прав спеціаліста, визначених у ч. 4 ст. 72 КПК України, виділимо такі: ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів тощо.

Основними обов'язками спеціаліста є такі: прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду, давати пояснення з поставлених запитань тощо.

Підстави та порядок відводу слідчого судді, судді, присяжного, прокурора, слідчого, захисника, представника в кримінальному провадженні

Відвід (самовідвід) – це кримінальний процесуальний інститут, що містить умови, за яких особа не може брати участь у конкретному кримінальному провадженні, а також забезпечення заяви особи з вимогою щодо її усунення від участі у провадженні. Інститут відводу є гарантією законного і неупередженого процесуального рішення. Прийняття рішення учасником провадження, який підлягає відводу, ставить під сумнів його легітимність і підлягає скасуванню, відповідно, отримані докази можуть бути визнані недопустимими. Відведені учасники підлягають заміні. Відводу (самовідводу) підлягають такі незацікавлені у результатах розслідування і розгляду учасники провадження:

- слідчий суддя, суддя, присяжний;
- прокурор, слідчий, дізнавач;
- захисник, представник;
- спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, експерт, секретар судового засідання.

Обставини, що виключають можливість участі у кримінальному провадженні, – це передбачені законом обставини, що породжують сумнів у безсторонності, неупередженості певних осіб і тягнуть за собою неможливість їх участі в кримінальному судочинс-

тві. Ці обставини можуть мати як суб'єктивний характер і стосуватися особистих зв'язків, так і об'єктивний характер – стосуватися процесуального статусу цих осіб.

Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відомою після початку судового розгляду. Відвід має бути вмотивованим.

Залежно від учасника, який підлягає відводу, закон визначає службову особу, яка вирішує це питання. Так, відвід слідчого судді або суду уповноважений розглядати інший суддя. Усі інші відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження – суд, який його здійснює.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Хто такі сторони в кримінальному процесі і які з них ви знаєте?*
- 2. Назвіть судові інстанції, у яких може розглядатися кримінальна справа.*
- 3. Хто є учасником кримінального провадження зі сторони обвинувачення?*
- 4. Яку процесуальну роль відведено у кримінальному провадженні прокурору?*
- 5. Перерахуйте органи, що здійснюють досудове слідство.*
- 6. Хто є учасником кримінального провадження зі сторони захисту?*
- 7. З якого моменту особа набуває процесуальний статус підозрюваного?*
- 8. Визначте випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні.*
- 9. Дайте визначення потерпілого і які його відмінності від заявника?*
- 10. Кого в кримінальному процесі називають свідком?*
- 11. Чим відрізняється процесуальний статус експерта від спеціаліста?*

ТЕМА 4

ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

4.1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКАЗІВ

Докази

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України).

Поняття «доказ» є структурованим і складається з таких взаємопов'язаних елементів: 1) фактичні дані, що мають значення у кримінальному провадженні (зміст); 2) процесуальна форма закріплення фактичних даних (спосіб існування в матеріалах кримінального провадження); 3) носій відомостей (зовнішній вираз). Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, яка визначає процесуальну форму існування фактичних даних у кримінальному провадженні, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи та висновки експертів.

Слід зазначити, що під «фактичними даними» розуміють не самі факти, а відомості про них, адже факти – це події та явища дійсності, які не можна приєднати до кримінального провадження. Через те під час доказування в кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та інші особи, які беруть участь у процесі доказування, оперують відомостями про події та явища дійсності, що утворюють зміст певних джерел доказів. Навіть у разі безпосереднього сприйняття слідчим, дізнавачем чи прокурором обставин події кримінального правопорушення у процесі здійснення слідчих (розшукових) дій, наприклад огляду, освідування чи обшуку, вони оперують як доказами, якими є не факти, а лише відомості щодо них, які зафіксовано у встановленому законом порядку (в протоколах слідчих (розшукових) дій).

Властивості доказів

Властивостями будь-якого доказу є належність, допустимість і достовірність, а сукупності доказів – їх достатність. Лише наявність усіх цих ознак дає змогу використовувати конкретні фактичні дані як докази у кримінальному провадженні.

Належність доказу означає його придатність прямо чи опосередковано підтверджувати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, а також можливість чи неможливість використання інших доказів. Критеріями визначення «належності» доказів є, по-перше, значення для кримінального провадження обставин, які встановлюються конкретними доказами, а, по-друге, значення цих доказів для встановлення саме таких обставин.

Допустимість – це властивість доказу, пов'язана з можливістю його використання у кримінальному провадженні, що означає законність джерела, способу та процесуального порядку отримання доказу. Згідно з ч. 1 ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо його отримано у порядку, встановленому КПК України. Критеріями допустимості доказів є: 1) належний суб'єкт, правомочний проводити процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів; 2) належне процесуальне джерело доказу; 3) належний процесуальний спосіб збирання доказів; 4) належний порядок проведення процесуальної дії як засобу збирання доказів.

Достовірність доказів означає правильність відображення в них фактів об'єктивної дійсності, яка є предметом досудового розслідування або судового розгляду. Інакше кажучи, достовірність – це відповідність доказу дійсності. Із запровадженням в Україні 24 лютого 2022 року воєнного стану (Указ Президента № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні») КПК України доповнено нормою (ч. 5 ст.87), відповідно до якої в умовах воєнного стану положення КПК України щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, застосовуються з урахуванням особливостей, визначених статтею 615 КПК України (Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану).

Достатність – це властивість сукупності доказів. Достатнім слід визнавати таку сукупність доказів, яка дає змогу прийняти правильне, законне та обґрунтоване рішення у кримінальному провадженні.

Класифікація доказів

Класифікація доказів є підґрунтям для всебічного аналізу, визначення сутності та значення доказів, вибору оптимальних тактичних і методичних прийомів їх збирання і перевірки. Класифікація сприяє врахуванню особливостей кожного виду доказів при їх оцінці та обґрунтуванні процесуальних рішень. Докази неоднорідні

за своєю природою, мають різні властивості та ознаки, які можуть слугувати підставою для їх класифікації.

Щодо обставин, які підлягають доказуванню, докази поділяються на прямі та непрямі. Прямі докази – це ті, які безпосередньо вказують на наявність або відсутність конкретної обставини, що входить до предмета доказування. Непрямі докази – це ті, які прямо не вказують на обставини, що входять до предмета доказування, але за їх допомогою можна зробити висновок про можливість (або неможливість) існування цих обставин.

Стосовно предмета обвинувачення докази поділяються на обвинувальні та виправдувальні. Обвинувальними є докази, що обґрунтовують, підтверджують підозру чи обвинувачення, тобто встановлюють наявність події кримінального правопорушення, винуватість у його вчиненні конкретної особи або декількох осіб, а також обставини, які обтяжують покарання обвинуваченого. Виправдувальними є докази, що спростовують або пом'якшують обвинувачення, свідчать про відсутність події кримінального правопорушення, непричетність особи до його вчинення, а також встановлюють обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого.

Залежно від наявності проміжних носіїв доказової інформації докази можуть бути первинними і похідними. Первинні докази – це ті, які виникли безпосередньо в результаті події вчиненого кримінального правопорушення, отримані з першоджерела (наприклад, показання свідка-очевидця, оригінал документа тощо). Похідні докази є результатом вторинного відображення слідів кримінального правопорушення, що походять від первинних доказових джерел інформації (наприклад, відбитки слідів із місця події, ксерокопія документа тощо).

За механізмом формування докази поділяються на особисті та речові. Особисті докази – це ті, які походять від людей, містяться в показаннях, документах та висновках експертів. Спільним для різних груп особистих доказів є сприйняття особою і надання усно або письмово у мовній або в іншій формі відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Речові докази – це предмети матеріального світу, які стали об'єктами протиправних посягань, знаряддя вчинення кримінального правопорушення, предмети, які зберегли на собі його сліди або містять інші відомості про факти та обставини, що встановлюються під час кримінального провадження.

Залежно від процесуального джерела доказів вони поділяються на показання, речові докази, документи та висновки експертів.

4.2. ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ

Пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, яке для суб'єктів доказування є подією минулого, може відбуватися лише опосередковано, воно здійснюється за допомогою *кримінального процесуального доказування* – врегульованої законом процесуальної діяльності, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України).

Процес доказування складається з таких елементів:

- 1) збирання доказів;
- 2) перевірка доказів;
- 3) оцінка доказів.

Збирання доказів – це діяльність суб'єктів доказування з виявлення, витребування, отримання, закріплення і збереження доказів у встановленому порядку. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України (ч. 1 ст. 93 КПК України). Термін «збирання доказів» є умовним, оскільки сторони та інші учасники кримінального провадження не збирають уже готові докази, останні поступово формуються під час доказової діяльності у процесі пошуку, виявлення, вилучення й отримання необхідної інформації та її фіксації.

Способами збирання доказів є такі:

1) проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій стороною обвинувачення та ініціювання їх проведення стороною захисту;

2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок;

3) одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження;

4) проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Перевірка доказів здійснюється за допомогою їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, а також проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Метою перевірки доказів є пошук нових дока-

зів, підтвердження, або, навпаки, спростування раніше зібраних доказів, а також з'ясування питання про їх достовірність. Перевірка доказів здійснюється як тими суб'єктами, що їх зібрали, так і іншими учасниками кримінального провадження. Наприклад, докази, які зібрав слідчий чи дізнавач, перевіряє прокурор під час погодження клопотань або затвердження обвинувального акта. Під час судового розгляду докази, зібрані сторонами кримінального провадження, перевіряє (досліджує) суд.

Оцінка доказів – це логічна розумова діяльність слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді та суду, яка полягає в тому, що вони за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, розглядають кожен доказ окремо з погляду належності, допустимості й достовірності та всю сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК України). Така діяльність відбувається безперервно, протягом усього процесу доказування і є підставою для формування висновків про доведеність чи недоведеність обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні.

Змістоутворюючим елементом процесу доказування є визначення кола учасників кримінального провадження, залучених до нього.

Суб'єктами доказування є державні органи та посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні, а також інші особи, які мають право брати участь у такій діяльності.

4.3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Процесуальні джерела доказів – це форма закріплення та збереження фактичних даних.

Процесуальними джерелами доказів, відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, є такі:

- 1) показання;
- 2) речові докази;
- 3) документи;
- 4) висновки експертів.

Показання

Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпі-

лим чи експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК України).

Давати показання в кримінальному провадженні залежно від процесуального статусу учасника є правом або обов'язком. Такі учасники кримінального провадження, як підозрюваний, обвинувачений і потерпілий, мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду, а свідок та експерт зобов'язані давати показання. Свідок зобов'язаний давати показання слідчому, прокурору, слідчому суді та суду, а експерт – слідчому суді та суду в установленому КПК України порядку.

Надані на стадії досудового розслідування показання підлягають обов'язковій безпосередній перевірці в подальшому судом при винесенні рішення, за виключенням здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. У такому випадку можуть бути використані як докази в суді виключно якщо хід і результати допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Від показань як джерела доказу слід відрізнити пояснення. Відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторони кримінального провадження, потерпілий і представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених КПК України.

Показання свідка є найбільш розповсюдженим джерелом доказів у кримінальному судочинстві. Свідком зазвичай є особа, не зацікавлена в результатах кримінального провадження. Разом із тим під час перевірки та оцінювання його показань слід урахувати обставини, які можуть вплинути на їх достовірність, адже свідками можуть бути й родичі або друзі підозрюваного (обвинуваченого), особи, які були з ним у неприязних стосунках, тощо. Загалом на достовірність показань свідка можуть впливати фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру. Тому з метою доведення недостовірності показань свідка законодавець надає право стороні кримінального провадження надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка (ч. 2 ст. 96 КПК України).

Показання експерта є схожими на показання свідка, оскільки здійснюються за правилами допиту свідків. Зазвичай допит експерта здійснюється, коли необхідно отримати будь-яке роз'яснення

чи доповнення щодо проведеної експертизи, щоб не було підстав для проведення додаткових досліджень. Показання експерта не можуть замінити собою висновок експерта, оскільки його можуть допитувати лише після складання та подання висновку, а також після його попереднього аналізу й оцінювання.

Показання потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого є не лише джерелом доказу, але й засобом захисту їхніх прав і законних інтересів. Це, а також процес формування їхніх показань слід врахувати під час ретельної перевірки й оцінки показань зазначених осіб у сукупності з усіма обставинами, встановленими у кримінальному провадженні. Особливість показань потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого як засобу доказування полягає в тому, що вони походять від особи, безпосередньо зацікавленої в результатах кримінального провадження. Така зацікавленість передусім підозрюваного й обвинуваченого за відсутності відповідальності за давання завідомо неправдивих показань зобов'язує посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, особливо критично перевіряти та оцінювати їхні показання.

Речові докази

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, зокрема предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 98 КПК України).

Документи

Документом як джерелом доказів є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99 КПК України).

До документів за умови наявності в них відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок;

5) матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Разом із тим документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України.

Висновок експерта

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ч. 1 ст. 101 КПК України).

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Також кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Висновок має ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або про які довідався під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Так, у тих випадках, коли об'єктом експертизи є факт, який не можна безпосередньо піддати експертному дослідженню (наприклад, стан психіки підозрюваного, обвинуваченого в момент вчинення кримінального правопорушення), експерт будує свої висновки на даних щодо цього факту, які є в показаннях свідків і потерпілих, у документах тощо. При цьому висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнано судом під час судового розгляду недопустимими (ч. 2 ст. 89, ч. 5 ст. 101 КПК України). Висновок експерта має бути

однозначним і категоричним. Імовірний висновок доказового значення не має, проте може бути використаний як орієнтуюча інформація для висунення та перевірки версій, побудови тактики здійснення досудового розслідування та кримінального провадження в цілому.

Незважаючи на те, що предметом експертного дослідження можуть бути будь-які обставини, встановлення яких має істотне значення для кримінального провадження, запитання, що ставляться експертів, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Так, експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення. Водночас якщо під час проведення експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право згадати про них у своєму висновку.

Експерт дає висновок у письмовій формі від свого імені, його попереджають про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки. Висновок підписується експертом (експертами). У разі якщо згоди між експертами не було досягнуто, складається декілька висновків експертів (за кількістю думок) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна – окремими, під відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта має вмотивовуватись у відповідних постанові, ухвалі чи вирoku. Оцінюванню підлягають не лише відповіді експерта на поставлені питання. Вступна та дослідницька частини висновку експерта також мають важливе доказове значення, їх аналіз дає змогу правильно визначити кваліфікованість, обґрунтованість та повноту відповідей експерта і їх придатність для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Важливим етапом оцінювання висновку експерта є його зіставлення зі встановленими в кримінальному провадженні фактичними даними. Ная-

вність суперечностей між ними може стати підставою для проведення додаткових слідчих (розшукових), судових дій або для призначення повторної експертизи.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Надайте визначення доказів у кримінальному провадженні та перерахуйте їх.*

2. *У чому полягає відмінність фактичних даних від фактів?*

3. *Які властивості притаманні доказам у кримінальному провадженні?*

4. *Визначте критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні.*

5. *Класифікуйте докази у кримінальному провадженні із зазначенням відповідних ознак.*

6. *Що у кримінальному провадженні називають предметом доказування?*

7. *У чому полягає зміст кримінального процесуального доказування?*

8. *Назвіть елементи процесу доказування у кримінальному провадженні.*

9. *Визначте коло учасників кримінального провадження, залучених до процесу доказування.*

10. *Дайте визначення процесуальним джерелам доказів і перерахуйте їх.*

ТЕМА 5

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

5.1. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Заходи забезпечення кримінального провадження, порядок їх обрання, зміни та скасування регламентовано розділом II КПК України.

Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені законом процесуальні заходи примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами або особами, які здійснюють кримінальне провадження, до осіб, які залучаються до кримінальної процесуальної діяльності, з метою досягнення дієвості кримінального провадження.

Ознаки заходів забезпечення кримінального провадження:

- 1) підстави та порядок їх застосування регламентуються кримінальним процесуальним законодавством;
- 2) вони забезпечують досягнення дієвості кримінального провадження;
- 3) примусовий характер (застосування заходів забезпечення кримінального провадження здійснюється незалежно від волі особи та пов'язано із впливом на учасників кримінального провадження, їх діяльність або майно);
- 4) правообмежувальний характер (застосування заходів забезпечення кримінального провадження пов'язано з обмеженням прав особи);
- 5) особистий характер (заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися до певних суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, таких як підозрюваний, обвинувачений, а також до інших осіб залежно від обставин кримінального провадження та поведінки його суб'єктів);
- 6) специфічний суб'єкт застосування (суб'єктом застосування заходів забезпечення кримінального провадження завжди є виключно уповноважені державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження. Більшість заходів забезпечення кримінального провадження застосовується слідчим суддею, судом).

Система заходів забезпечення кримінального провадження
Відповідно до ст. 131 КПК України заходами забезпечення кримінального провадження є:

- 1) виклик слідчим, дізнавачем, прокурором, судовий виклик і привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади;
- 5) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- 6) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 7) тимчасове вилучення майна;
- 8) арешт майна;
- 9) затримання особи;
- 10) запобіжні заходи.

Окрім заходів забезпечення кримінального провадження, перелічених у ст. 131 КПК України, можуть застосовуватися й інші заходи примусу, передбачені кримінальним процесуальним законом. Так, ст. 330 КПК України передбачає, що в разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання його можна видалити за ухвалою суду із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду.

Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження

У ст. 132 КПК України визначено загальні вимоги до застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Особливості застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження конкретизуються в нормах КПК України, які регулюють порядок застосування окремих заходів (ст. ст.133–213 КПК України).

Враховуючи примусовий та правообмежувальний характер заходів забезпечення кримінального провадження, рішення про їх застосування законодавець відніс до компетенції слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (в судовому провадженні). Відтак, ухвала слідчого судді або суду є юридичною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У випадках, визначених КПК України, як виняток, заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися і без ухвали слідчого судді чи суду, наприклад у разі виклику слідчим, дізнавачем, прокурором; тимчасового вилучення майна; затримання особи в порядку визначеному ст. ст. 207 та 208 КПК України.

Клопотання уповноважених осіб про застосування заходу забезпечення кримінального провадження подається до місцевого суду за принципом територіальної юрисдикції, а у кримінальних провадженнях, що належать до підсудності Вищого антикорупційного суду, безпосередньо до Вищого антикорупційного суду.

Відповідно до ч. 3 ст. 132 КПК України не допускається застосування заходів забезпечення кримінального провадження, якщо слідчий, дізнавач або прокурор не доведуть, що: а) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; б) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача або прокурора; в) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, дізнавач або прокурор звертаються із клопотанням.

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються.

5.2. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ, ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження є запобіжні заходи. Поняття, види запобіжних заходів, порядок їх обрання, зміни та скасування регламентовано главою 18 КПК України.

Запобіжні заходи – це різновид заходів забезпечення кримінального провадження правообмежувального та примусового характеру, які застосовуються слідчим суддею чи судом за наявності достатніх підстав щодо підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, або особи, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію).

Види запобіжних заходів

Статтею 176 КПК України передбачено такі види запобіжних заходів: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою; 6) затримання особи як тимчасовий запобіжний захід.

Окрім загальних запобіжних заходів, визначених у ст. 176 КПК України, слід виокремити також спеціальні запобіжні заходи, що застосовуються до певних категорій осіб, статус яких обумовлено віком чи психічним станом або пов'язано з екстрадицією (ст. ст. 493, 508, 583, 584 КПК України). Так, до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого може бути застосовано такий запобіжний захід, як передання під нагляд (ст. 493 КПК України). До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані такі запобіжні заходи: а) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; б) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст. 508 КПК України). При здійсненні видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції), застосовуються тимчасовий арешт (ст. 583 КПК України) та екстрадиційний арешт (ст. 584 КПК України).

Мета і підстави застосування запобіжного заходу визначені у ст. 177 КПК України. Так, метою застосування запобіжного заходу є: 1) забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків; 2) запобігання спробам можливої неправомірної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого під час кримінального провадження. Підставами застосування запобіжного заходу є: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення (тобто наявність доказів про вчинення особою кримінального правопорушення, що відображена у повідомленні про підозру); 2) наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді або суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України (тобто наявність даних про те, що особа може переховуватися від органів досудового розслідування чи суду, перешкоджати кримінальному провадженню, незаконно впливати на потерпілого, свідка тощо).

Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів

Порядок застосування запобіжних заходів диференційовано залежно від стадії кримінального провадження. Під час досудового розслідування запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора. Під час судового провадження запобіжні заходи застосовуються судом за клопотанням прокурора (ч. 4 ст. 176 КПК України). Із цього правила є винятки: затримання як тимчасовий

запобіжний захід здійснюється відповідно до положень ст. 191, 207, 208, 582 КПК України.

Загальний порядок застосування запобіжних заходів охоплює такі етапи: 1) складання слідчим або прокурором клопотання про застосування запобіжного заходу. Вимоги до змісту цього клопотання передбачено у ст. 184 КПК України; 2) погодження клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу з прокурором (п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України). Цей етап проходить лише на стадії досудового розслідування, оскільки у разі складання клопотання прокурором на стадії судового розгляду його погодження не потрібне. За відсутності згоди прокурора слідчий не може звертатися з клопотанням про застосування запобіжного заходу до слідчого судді; 3) надання підозрюваному, обвинуваченому копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання (ч. 2 ст. 184 КПК України); 4) подання клопотання про застосування запобіжного заходу до місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування. У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, клопотання про застосування запобіжного заходу подається до Вищого антикорупційного суду (ч. 1 ст. 184 КПК України); 5) здійснення слідчим суддею чи судом дій щодо забезпечення прибуття особи для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (ст. 187 КПК України); 6) розгляд слідчим суддею або судом клопотання про застосування запобіжного заходу (ст. 193 КПК України); 7) постановлення слідчим суддею чи судом ухвали (ч.ч. 2–5 ст. 194, ст. 196 КПК України); 8) оголошення та негайне вручення підозрюваному, обвинуваченому копії ухвали про застосування запобіжного заходу (ч. 5 ст. 196 КПК України).

Процесуальна характеристика запобіжних заходів

Обов'язання зобов'язання (ст. 179 КПК України) – це найбільш м'який запобіжний захід. Його суть полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України. Такими обов'язками є: 1) перебувати до визначеної службової особи з установленою періодичністю; 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому особа є зареєстрованою, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; 4) утримуватися від спілкування

з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею чи судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею чи судом; 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; 7) докласти зусиль щодо пошуку роботи або до навчання; 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну; 9) носити електронний засіб контролю.

Особиста порука – це запобіжний захід, який полягає у наданні поручителями письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним чи обвинуваченим покладених на нього обов'язків і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд (ст. 180 КПК України).

Застава – це запобіжний захід, який полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, з умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків (ч. 1 ст. 182 КПК України).

Домашній арешт – це запобіжний захід, який полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби (ч. 1 ст. 181 КПК України). Домашній арешт є менш суворим запобіжним заходом порівняно з триманням під вартою і разом з тим – більш суворим, ніж особисте зобов'язання, особиста порука чи застава. Його сутність полягає в тому, що підозрюваний чи обвинувачений перебуває не в спеціальній установі, зокрема у слідчому ізоляторі як у разі тримання під вартою, а у своєму житлі, тобто у звичній для себе обстановці, з одночасним виконанням покладених на нього обов'язків.

Тримання під вартою є винятковим і найбільш суворим запобіжним заходом (ст. 183 КПК України). Його сутність полягає у позбавленні свободи підозрюваного чи обвинуваченого шляхом поміщення їх на певний строк до установи для попереднього ув'язнення. Винятковість тримання під вартою проявляється у тому, що воно може застосовуватись лише у разі неможливості забезпечити виконання підозрюваним чи обвинуваченим процесуальних обов'язків іншими, більш м'якими запобіжними заходами, зокрема домашнім арештом.

Затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК України. Законом передбачено такі види затримання: 1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. ст. 190–191 КПК України); 2) законне затримання (ст. 207 КПК України); 3) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України); 4) затримання з метою екстрадиції (ст. 582 КПК України).

5.3. ІНШІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Виклик – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у повідомленні підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження про необхідність явки для участі у процесуальних діях. Виклик здійснюється слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею під час досудового розслідування чи судом під час судового провадження. Порядок здійснення виклику регламентовано статтями 133–139 КПК України. Особа може бути викликана до дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді або суду за допомогою: а) вручення повістки про виклик; б) відправлення повістки поштою, засобами електронного зв'язку; в) по телефону або телеграмою.

Привід – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час. Привід здійснюється на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження. Порядок здійснення приводу регламентовано статтями 140–143 КПК України. Привід може застосовуватися лише до підозрюваного, обвинуваченого та свідка. Привід свідка не може бути застосований до неповнолітніх осіб, вагітних жінок, осіб з інвалідністю першої або другої груп та інших осіб, передбачених законом. Привід застосовується у тих випадках, коли особа була викликана у встановленому законом порядку (зокрема, документально підтверджено отримання повістки про виклик або ознайомлення з нею в інший спосіб), але не з'явилася без поважних причин чи не повідомила про причини свого неприбуття.

Накладення грошового стягнення – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у покладенні матеріальних зобов'язань на учасників кримінального провадження за невиконання визначених законом процесуальних обов'язків. Накладення грошового стягнення здійснюється на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження. Порядок накладення грошового стягнення регламентовано статтями 144–147 КПК України. Грошове стягнення може бути накладено, зокрема, у разі неприбуття учасника кримінального провадження на виклик слідчого, дізнавача, прокурора, суду (ч. 1 ст. 139 КПК України); невиконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків у зв'язку із застосуванням до нього запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання (ч. 2 ст. 179 КПК України); невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань у зв'язку із застосуванням запобіжного заходу у вигляді особистої поруки (ч. 5 ст. 180 КПК України).

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом – це захід забезпечення кримінального провадження, який здійснюється шляхом тимчасового вилучення у затриманої особи документів, які посвідчують користування спеціальним правом, і тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні цим правом для припинення та запобігання кримінальним правопорушенням, протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню або забезпечення відшкодування завданої шкоди. Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом: 1) право керування транспортним засобом або судном; 2) право полювання; 3) право на здійснення підприємницької діяльності; 4) право на володіння та носіння зброї. Даний захід забезпечення кримінального провадження застосовується на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування. Тимчасовому обмеженню у користуванні спеціальним правом може передувати тимчасове вилучення документів, що посвідчують користування спеціальним правом, яке здійснюється слідчим, прокурором, іншою уповноваженою службовою особою під час затримання особи в порядку ст. 208 КПК України. Порядок тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом регламентовано статтями 148–153 КПК України.

Відсторонення від посади – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у тимчасовому недопущенні підозрюваного, обвинуваченого до виконання ним своїх тру-

дових (службових) обов'язків протягом певного строку. Відсторонення від посади здійснюється на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження, окрім випадків, встановлених ч. 3 ст. 154 КПК України. Порядок відсторонення від посади регламентовано статтями 154–158 КПК України. На відміну від звільнення з роботи, відсторонення від посади має тимчасовий характер, регулюється виключно кримінальним процесуальним законодавством, має інші підстави і мету.

Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у тимчасовому недопущенні судді до здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя здійснюється на підставі рішення Вищої ради правосуддя. Його порядок регламентовано ст. 155-1 КПК України.

Тимчасовий доступ до речей і документів – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження. Порядок тимчасового доступу до речей і документів регламентовано статтями 159–166 КПК України.

Тимчасове вилучення майна – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у фактичному позбавленні підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває певне майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися ним до вирішення питання про арешт цього майна, повернення або його спеціальну конфіскацію. Порядок тимчасового вилучення майна регламентовано статтями 167–169 КПК України. Тимчасове вилучення майна є короткотривалим заходом, що логічно обумовлює його назву. Його застосування розраховане на невідкладні випадки, коли у підозрюваного необхідно вилучити майно з метою подальшого вирішення слідчим суддею питання про його арешт. Майно може бути тимчасово вилученим при здійсненні: а) затримання особи в порядку ст. ст. 207, 208, 298-2 КПК України; б) обшуку; в) огляду. Тимчасове вилучення майна здійснюється: у випадку затримання особи – особою, яка здійснила затримання; у випадку огляду, обшуку – слідчим, дізнавачем, прокурором.

Арешт майна – це захід забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у тимчасовому позбавленні особи права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого чи третіх осіб, конфіскації в юридичної особи для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди або можливої конфіскації майна. Порядок арешту майна регламентовано статтями 170–175 КПК України. Арешт майна здійснюється на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Що слід розуміти під заходами забезпечення кримінального провадження?*
- 2. Які є види заходів забезпечення кримінального провадження?*
- 3. Які загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження?*
- 4. Які види запобіжних заходів передбачено КПК України?*
- 5. Який порядок застосування запобіжних заходів?*
- 6. Хто має право застосовувати запобіжні заходи під час досудового розслідування?*
- 7. Який запобіжний захід є винятковим і найбільш суворим?*
- 8. Які заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися слідчим, дізнавачем, а які – слідчим суддею, судом?*
- 9. До кого може бути застосовано привід?*
- 10. Чим відрізняється відсторонення від посади від звільнення з роботи?*

ТЕМА 6

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

6.1. ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗАВДАННЯ

Досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України).

У разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. Відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості.

Досудове розслідування є першою (початковою) стадією кримінального провадження, що передує судовому розгляду. На це вказує і сама його назва: досудове – те, що передує провадженню в суді. Необхідність проведення досудового розслідування, перш ніж кримінальне провадження буде розглянуто у суді, обґрунтовується необхідністю встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та обставин, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України): подія кримінального правопорушення, винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення тощо. Для досягнення цієї мети на стадії досудового розслідування проводяться слідчі (розшукові) дії і негласні слідчі (розшукові) дії та застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження.

Завдання досудового розслідування є похідними від завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Такими завданнями є: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення,

був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

6.2. ФОРМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДІЗНАННЯ

Форма досудового розслідування – це врегульований КПК України процесуальний порядок здійснення досудового розслідування в цілому й порядок проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає дві форми досудового розслідування: досудове слідство та дізнання. Так, у формі досудового слідства здійснюється розслідування злочинів (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК України). У формі дізнання – кримінальних проступків (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Дізнання здійснюється за загальними правилами досудового розслідування, але з урахуванням положень гл. 25 КПК України, яка визначає його особливості (ч. 2 ст. 298 КПК України).

Особливості здійснення дізнання:

1) особливе коло суб'єктів, які здійснюють дізнання. Досудове розслідування кримінальних проступків здійснюють дізнавачі;

2) розширений перелік процесуальних дій, що можуть бути здійснені до внесення відомостей у ЄРДР. Так, крім огляду місця події, може бути: а) відібрано пояснення; б) проведено медичне освідування; в) отримано висновок спеціаліста; г) знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; г) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей;

3) розширений перелік джерел доказів. Крім визначених ст. 84 КПК України, ними є: пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ст. 298-1 КПК України);

4) особливості повідомлення про підозру. Письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку складає дізнавач за погодженням із прокурором;

5) скорочені строки дізнання. З моменту повідомлення особі про підозру строки дізнання залежно від різних обставин, закріплених у КПК України, становлять 72 години, 20 днів або 1 місяць (ч. 1 ст. 298-5, п. 1–3 ч. 3, п. 1 ч. 4 ст. 219, ч. 2 ст. 294). У разі необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій строк дізнання може бути продовжений до 30 днів за рішенням прокурора (ст. 298-5 КПК України);

6) скорочений перелік запобіжних заходів. Із загального законодавчого переліку запобіжних заходів під час дізнання застосовуються лише особисте зобов'язання, особиста порука та затримання як тимчасовий запобіжний захід (ст. 299 КПК України);

7) звужений перелік випадків, коли особа може бути затримана уповноваженою службовою особою. Особа, підозрювана у вчиненні кримінального проступку, може бути затримана за умови, що вона:

- відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір;

- намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;

- під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи;

- перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим (ч. 1 ст. 298-2 КПК України).

Строк затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, не може перевищувати 3 години з моменту фактичного затримання (ч. 2 ст. 298-2 КПК України). У випадках, передбачених ч. 4 ст. 298-2 КПК України, строк затримання не може перевищувати 24 або 72 години;

8) скорочений перелік негласних слідчих (розшукових) дій. Їх перелік зводиться лише до:

- зняття інформації з електронних інформаційних систем за умови, що доступ до інформації не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або якщо таке зняття інформації не пов'язано з подоланням системи логічного захисту;

– установлення місцезнаходження радіобладнання радіоелектронного засобу (ч. 1 ст. 300 КПК України);

9) особливості закінчення дізнання. Зокрема, дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із повідомленням про підозру, про що невідкладно письмово повідомляє підозрюваного, його захисника, законного представника і потерпілого. Прокурор зобов'язаний здійснити одну із дій, визначених у ч. 2 ст. 301 КПК України. У разі прийняття прокурором рішення про звернення до суду з обвинувальним актом чи клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру він зобов'язаний забезпечити надання особі, яка вчинила кримінальний проступок, або її захиснику, потерпілому чи його представнику копій матеріалів дізнання.

Також особливістю закінчення дізнання є те, що прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт із клопотанням про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

6.3. СИСТЕМА ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Загальні положення досудового розслідування – це передбачені КПК України правила, що визначають найбільш характерні ознаки досудового розслідування, вимоги, що висуваються до порядку виконання процесуальних дій і прийняття рішень на цій стадії.

Систему загальних положень досудового розслідування становлять правила, визначені главою 19 КПК України, що регулюють: 1) початок досудового розслідування; 2) підслідність; 3) об'єднання і виділення матеріалів досудового; 4) строки досудового розслідування; 5) розгляд клопотань під час досудового розслідування; 6) ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; 7) недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування.

Початок досудового розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР (ст. 214 КПК України). Так, слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР.

До внесення відомостей до ЄРДР здійснення досудового розслідування не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події.

Для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідчування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

Підслідність – це сукупність установлених КПК України ознак кримінального правопорушення (зокрема кваліфікація кримінального правопорушення, суб'єкт та місце його вчинення), які дозволяють визначити певний орган, уповноважений здійснювати досудове розслідування.

Правила визначення підслідності передбачені ст. ст. 216, 218 КПК України. На їх підставі виокремлюють такі види підслідності: предметна (родова), персональна, територіальна тощо.

Предметна (родова) підслідність визначається кваліфікацією кримінального правопорушення за статтями Особливої частини КК України. Основне правило цієї підслідності закріплено в ч. 1 ст. 216 КПК України та полягає в тому, що слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування всіх кримінальних правопорушень, окрім тих, які віднесено до підслідності інших органів досудового розслідування, а саме: 1) слідчих органів безпеки; 2) детективів органів Бюро економічної безпеки України; 3) слідчих органів Державного бюро розслідувань; 4) детективів Національного антикорупційного бюро України.

Персональна підслідність обумовлюється специфічними (індивідуальними) ознаками суб'єкта (його посадою тощо) кримінального правопорушення. Так, наприклад, кримінальні правопорушення, що вчинені Президентом України, повноваження якого припинено, суддею, працівником правоохоронного органу тощо є підслідними слідчим органів Державного бюро розслідувань (ч. 4 ст. 216 КПК України).

Територіальна підслідність визначає, що досудове розслідування здійснюється тим органом досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 218 КПК України).

Підслідність кримінальних проступків визначається за тими ж правилами, що передбачаються для злочинів, тобто згідно з вимогами, встановленими ст. 216 КПК України.

Об'єднання і виділення матеріалів досудового (ст. 217 КПК України).

Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування віднесено виключно до компетенції прокурора. Ці рішення не можуть бути оскаржені. У разі необхідності в одному кримінальному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань: 1) щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення; 2) щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень; 3) якщо досудовим розслідуванням не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинено однією особою або особами.

Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину, крім випадків, коли це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду (ч. 2 ст. 217 КПК України).

У разі необхідності матеріали досудового розслідування можуть бути виділені в окреме провадження щодо одного або кількох кримінальних правопорушень: 1) якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень; 2) якщо дві чи більше особи підозрюються у вчиненні одного чи більше кримінальних правопорушень.

Крім того, виділення матеріалів досудового розслідування в окреме провадження можливе за випадків: 1) якщо у кримінальному провадженні наявні підстави для зупинення досудового розслідування, але вони стосуються не всіх підозрюваних, то матеріали стосовно таких підозрюваних можуть бути виділені в окреме кримінальне провадження за рішенням прокурора (ч. 3 ст. 280 КПК України); 2) якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, матеріали кримінального провадження щодо неповнолітнього можуть бути виділені в окреме провадження (ч. 1 ст. 494 КПК України).

Водночас матеріали досудового розслідування не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду (ч. 4 ст. 217 КПК України).

Поряд із цим КПК України передбачає низку випадків, коли виділення матеріалів досудового розслідування в окреме провадження є обов'язковим, а саме: 1) якщо згода щодо укладення угоди про визнання винуватості була досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, матеріали щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягають виділенню в окреме провадження (абз. 1 ч. 8 ст. 469 КПК України); 2) якщо згоду щодо укладення угоди про примирення досягнуто не з усіма потерпілими, кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якою досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (абз. 3 ч. 8 ст. 469 КПК України).

Днем початку досудового розслідування у провадженні, виділеному в окреме, є день, коли було розпочато розслідування, з якого виділено окремі матеріали, а у провадженні, в якому об'єднано матеріали кількох досудових розслідувань, – день початку розслідування того провадження, яке розпочалося раніше (ч. 7 ст. 217 КПК України).

Строки досудового розслідування (ст. 219 КПК України). Строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження (ч. 1 ст. 219 КПК України).

У кримінальному провадженні окремо обчислюються строки досудового слідства та строки дізнання.

Строки досудового слідства. З моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня повідомлення особи про підозру строк досудового розслідування злочинів становить: 1) 12 місяців – щодо нетяжкого злочину; 2) 18 місяців – щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину (ч. 2 ст. 219 КПК України).

З дня повідомлення особі про підозру строк досудового розслідування злочинів незалежно від ступеня їх тяжкості становить 2 місяця (п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК України).

Строки дізнання. КПК України передбачено три види граничних строків проведення дізнання, які обраховуються з дня повідомлення особі про підозру та залежать від різних обставин, а саме:

1) 72 години – загальний строк проведення дізнання щодо всіх кримінальних проступків та у разі затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України (п. 1 ч. 3 ст. 219 КПК України);

2) 20 діб – у таких випадках: а) якщо підозрюваний не визнає вину; б) необхідно провести додаткові слідчі (розшукові) дії; в) кримінальний проступок вчинено неповнолітнім (п. 2 ч. 3 ст. 219 КПК України);

3) 1 місяць – у разі повідомлення особі про підозру, якщо вона заявляє клопотання про проведення експертизи у разі її незгоди з результатами проведеного щодо неї медичного освідування або висновку спеціаліста (п. 3 ч. 3 ст. 219, ч. 2 ст. 298-4 КПК України).

Розгляд клопотань під час досудового розслідування. Відповідно до ст. 220 КПК України під час досудового розслідування сторона захисту, потерпілий і його представник чи законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вправі заявити клопотання (офіційне прохання) слідчому, дізнавачу, прокурору про виконання будь-яких процесуальних дій. Слід зазначити, що, крім вищевказаних учасників кримінального провадження, клопотання можуть заявляти й будь-які інші особи, які заінтересовані в реалізації своїх прав і законних інтересів, зокрема свідок (п. 8 ч. 1 ст. 66 КПК України), перекладач (п. 4 ч. 2 ст. 68 КПК України), експерт (п. 7 ч. 2 ст. 69 КПК України).

Заявлене клопотання слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту його подання. За наявності відповідних підстав вони зобов'язані задовольнити клопотання. У разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постановка, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин надсилається їй.

Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК України). Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення за винятком матеріалів: а) про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, оскільки розкриття таких даних може зашкодити життю, здоров'ю, майну осіб, взятих законом під охорону; б) ознайомлення з якими на цій стадії

кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню (наприклад, може завдати шкоди законним інтересам відповідним учасникам кримінального судочинства).

Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, яка його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії (ч. 2 ст. 221 КПК України). Слідчий, прокурор такій особі мають створити для цього належні умови (наприклад, надати необхідний для цього відповідний час та дозвіл на виготовлення копій матеріалів кримінального провадження).

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Положення ч. 1 ст. 222 КПК України передбачають, що відомості досудового розслідування розголошені бути не можуть. Перш за все, це обумовлюється тим, що виконання завдань кримінального провадження, передбачених положеннями ст. 2 КПК України, нерозривно пов'язано з недопустимістю розголошення його відомостей. Указаний чинник, з одного боку, є запорукою ефективного розслідування, а з іншого, – гарантією дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це правило спрямоване на забезпечення інформаційної безпеки кримінального процесу, яка сьогодні, за умов зростання рівня злочинності, має суттєве значення. Оскільки зацікавлені особи з метою протидії розслідуванню різними шляхами намагаються отримати інформацію про кримінальне провадження. Така поведінка має на меті, зокрема, приховати майно, отримане в результаті вчинення злочину, здобути відомості про місце проживання свідків, потерпілих для їх залякування, шантажу або навіть фізичного знищення. В результаті чого вказані учасники кримінального провадження змінюють свідчення, чинять інші дії, які від них вимагають, або взагалі відмовляються від співпраці із судовими та правоохоронними органами.

Правовими засобами забезпечення таємниці розслідування є кримінальний та кримінальний процесуальний закон. Так, гарантією забезпечення належної поведінки учасників досудового розслідування виступають положення, передбачені ст. 222 КПК України (Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування), а також ст. 387 КК України (Розголошення даних операти-

вно-розшукової діяльності, досудового розслідування), яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення вищевказаного припису.

Взаємодія органів досудового розслідування – це регламентована нормами кримінального процесуального законодавства та відомчими нормативно-правовими актами їх спільна діяльність, що скоординована на виконання завдань кримінального провадження. Втім, сутність взаємодії органів досудового розслідування здебільшого розкривають не положення КПК України, а відомчі нормативно-правові акти.

Взаємодія органів досудового розслідування може здійснюватися як у процесуальних, так і непроцесуальних (організаційних) формах.

Процесуальні форми взаємодії регулюються кримінальним процесуальним законом. До такої форми взаємодії можна віднести: а) залучення слідчим, прокурором спеціаліста-криміналіста до участі в проведенні слідчої (розшукової) дії для надання допомоги у виявленні доказової інформації та належного використання спеціальних знань. При цьому кожного, хто бере участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, необхідно обов'язково вказувати в протоколі (п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України); б) виконання слідчим доручень та вказівок прокурора, які надаються у письмовій формі; в) доручення слідчого, прокурора іншому органу досудового розслідування про проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії органів досудового розслідування регламентуються відомчими нормативно-правовими актами. До їх переліку належить: а) проведення координаційних нарад; б) складання узгоджених планів про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; в) обмін інформацією щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення тощо.

6.4. Слідчі (розшукові) дії та їх система

Слідчі (розшукові) дії – це регламентовані кримінальним процесуальним законом дії, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Їх перелік і процесуальний порядок проведення передбачається главою 20 КПК України. З метою впорядкування слідчих (розшукових) дій їх узвичаєно систематизувати за такими критеріями:

1) залежно від засекреченості відомостей про факт і методи проведення виокремлюють:

- слідчі (розшукові) дії;
- негласні слідчі (розшукові) дії;

2) за процесуальною підставою виділяють слідчі (розшукові) дії, які проводяться:

- без винесення слідчим або прокурором постанови (допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явлення особи, речей або трупа для впізнання, огляд, слідчий експеримент);

- за постановою прокурора (огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, освідкування особи);

- за постановою слідчого, прокурора (проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, проведення експертизи);

- за ухвалою слідчого судді (обшук, огляд житла чи іншого володіння особи, слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, проведення експертизи, отримання зразків для експертизи в порядку ч. 3 ст. 245 КПК України (примусове відбирання біологічних зразків));

3) залежно від необхідності залучати понятих виокремлюють слідчі (розшукові) дії, які проводяться:

- з обов'язковим залученням понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксації (обшук або огляд житла чи іншого володіння особи);

- з обов'язковим залученням понятих, окрім випадків застосування безперервного відеозапису перебігу їх проведення (пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляд трупа, серед іншого пов'язаного з ексгумацією, слідчий експеримент, освідкування особи);

- без залучення понятих або із їх залученням за ініціативи слідчого, прокурора (допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, отримання зразків для експертизи);

4) за черговістю проведення слідчі (розшукові) дії бувають невідкладними, тобто такими, які проводяться до внесення відомостей до ЄРДР (огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України), та іншими, які проводяться після внесення відомостей до ЄРДР.

Допит – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться у порядку, визначеному ст. ст. 224–226 КПК України, з метою отримання відомостей про відомі особі факти, які мають значення для кримінального провадження.

Місцем проведення допиту є місце проведення досудового розслідування або у разі погодження з особою, яку мають намір допитати, інше місце.

Тривалість допиту не може перевищувати 8 годин на день, при цьому без перерви – не більше 2 годин. Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи загальна тривалість допиту має становити не більше 2 годин на день, а без перерви – понад 1 годину.

Перед допитом установлюється особа допитуваного шляхом перевірки її посвідчувальних документів; їй повідомляють, у якому кримінальному провадженні та в якому статусі її допитують, роз'яснюють права особи та порядок проведення допиту. Свідка попереджають про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань (ст. ст. 384, 385 КК України), а потерпілого – за давання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України). Особі, яка не досягла 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок давати правдиві показання без попередження про кримінальну відповідальність.

Слідчий або прокурор у випадках, визначених КПК України, повинні забезпечити участь у допиті підозрюваного захисника, під час допиту потерпілого вони не мають права заборонити користуватися правовою допомогою представника, а під час допиту свідка – його адвоката.

До допиту малолітньої або неповнолітньої особи залучаються законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар, яким роз'яснюють обов'язок бути присутніми під час допиту та право ставити запитання та/або заперечувати проти запитань.

Якщо підозрюваний заявляє про відмову давати показання та відповідати на запитання, допит слід одразу зупинити.

Допитувана особа має такі права: а) за бажанням власноручно викласти свої показання; б) користуватися власними документами та записами, якщо показання пов'язано з відомостями, які важко запам'ятати; в) не відповідати на запитання, які можуть викрити її чи близьких родичів, членів сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення.

Перебіг і результати проведення допиту фіксуються шляхом складання протоколу. Також під час проведення допиту можуть застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в проведенні слідчим або прокурором

допиту раніше допитаних осіб у присутності одне одного з метою перевірки отриманих доказів і з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях.

Процесуальний порядок проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб визначено у ч. 9 ст. 224 КПК України. Зокрема, спочатку з'ясовується факт знайомства допитуваних осіб і характер відносин між ними; роз'яснюються права та відповідальність допитуваних осіб залежно від їх процесуального статусу; допитуваним особам пропонується по черзі дати показання з приводу обставин, що є предметом допиту; їм ставлять запитання слідчий або прокурор, а згодом – учасники допиту одне одному; за необхідності оголошуються показання, надані учасниками допиту на попередніх допитаних (лише після давання ними показань під час одночасного допиту). Фіксування перебігу та результатів проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб відбувається шляхом складання протоколу, а також може здійснюватися за допомогою технічних засобів.

Кримінальним процесуальним законодавством України встановлено пряму заборону на проведення у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також щодо злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосуванням, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним.

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в демонстрації раніше допитаній особі об'єкта серед декількох подібних за своїми ознаками об'єктів з метою встановлення його тотожності з об'єктом, який вона раніше сприймала (ст. ст. 228–231 КПК України).

Виокремлюють такі види пред'явлення для впізнання:

1) залежно від об'єкта, який пред'являється для впізнання, розрізняють пред'явлення для впізнання особи, речей і трупа;

2) залежно від ознак, за якими відбувається впізнання особи, виділяють пред'явлення для впізнання за ознаками зовнішності, за голосом або ходом;

3) за формою пред'явлення вирізняють впізнання об'єкта в натурі чи за фотознімками (матеріалами відеозапису), впізнання особи під час взаємного візуального спостереження чи поза візуальним контактом; упізнання об'єкта під час його безпосереднього спостереження чи у режимі відеоконференції.

Перед пред'явленням для впізнання особи, речі чи трупа слід спочатку дізнатись в особи про ознаки об'єкта, який упізнається, умови його сприйняття та можливість особи його впізнати в разі його пред'явлення. Якщо особа вказує, що зможе впізнати об'єкт за сукупністю ознак, це зазначається в протоколі пред'явлення для впізнання. При цьому особі, яка впізнає, забороняється попередньо демонструвати об'єкт, який підлягає пред'явленню для впізнання, та інформувати про його ознаки.

Пред'явлення для впізнання особи, трупа чи речі проводиться за участю не менше двох понятих, окрім випадків фіксування його перебігу шляхом застосування безперервного відеозапису.

Для пред'явлення особи для впізнання залучається не менше трьох статистів – осіб тієї ж статті без різких відмінностей у віці, зовнішності й одязі. Особі, яка пред'являється для впізнання, пропонується до запрошення особи, яка впізнаватиме, самостійно зайняти місце серед статистів. Особі, яка впізнає, пропонується самостійно, без будь-яких підказок, вказати на особу, яку впізнала, та пояснити, за якою ознакою чи їх сукупністю вона її впізнала.

Речі пред'являються для впізнання серед інших однорідних речей одного виду, якості й без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, та пояснити, за якою ознакою чи їх сукупністю вона її впізнала. Якщо ж інших однорідних речей не існує, то річ пред'являється для впізнання в одному екземплярі. У цьому разі в особи, яка впізнає, запитується, чи вона впізнає пред'явлену річ, і пропонується пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Труп пред'являється для впізнання один. При цьому для проведення його пред'явлення для впізнання можуть залучатись спеціалісти, зокрема для фіксування впізнання за допомогою технічних засобів, психологи, педагоги й інші.

Пред'явлення особи для впізнання відбувається поза візуальним контактом у разі її впізнання за голосом або ходом, а поза її візуальним та аудіоспостереженням – з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає. Також у разі необхідності пред'явлення особи для впізнання може проводитися за фотознімками або матеріалами відеозапису. При цьому фотознімки, що пред'являються для впізнання, мають бути в кількості не менше трьох, не мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення.

У протоколі для впізнання докладно зазначаються ознаки чи їх сукупність, за якими особа впізнала особу, річ або труп. У разі застосування технічних засобів фіксування до протоколу додаються фотографії або матеріали відеозапису.

Проникнення до житла чи іншого володіння особи пов'язано з обмеженням права особи на недоторканність житла чи іншого володіння під час проведення окремих процесуальних дій. Проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку допускається за вмотивованим судовим рішенням, а також з інших підстав, визначених КПК України.

Відповідно до ч. 1, 3 ст. 233 КПК України проникнення до житла чи іншого володіння особи допускається з однієї з таких підстав, як: 1) добровільна згода особи, яка ними володіє; 2) ухвали слідчого судді; 3) наявність невідкладних випадків, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення.

Якщо проникнення до житла чи іншого володіння відбулося у виняткових випадках, то прокурор, слідчий або дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. У разі непогодження прокурором або незадоволення слідчим суддею вказаного клопотання, по-перше, всі отримані внаслідок обшуку житла чи іншого володіння особи докази будуть недопустимими; по-друге, здобута інформація має бути знищена під контролем прокурора у порядку, визначеному в ст. 255 КПК України.

Обшук – це слідча (розшукова) дія, пов'язана з проникненням до житла чи іншого володіння особи, що полягає в його обстеженні з метою: 1) виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення; 2) відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, здобутого у результаті його вчинення; 3) установлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. ст. 234–236 КПК України).

За наявності підстав для проведення обшуку слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертаються з відповідним клопотанням до слідчого судді, яке розглядається у суді в день його надходження. У клопотанні про обшук, окрім підстав для обшуку, визначення об'єкта обшуку та його власника й володільця, обов'язково вказуються ознаки об'єктів, які планується відшукати, їх зв'язок з учиненим кримінальним правопорушенням і значення

для досудового розслідування, а також обґрунтовується неможливість отримання зазначених доказів за допомогою проведення інших процесуальних дій, не пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи.

До участі в проведенні обшуку можуть бути запрошені потерпілий, підозрюваний, захисник, представник, інші учасники кримінального провадження, зокрема спеціаліст. Обов'язковою також є участь в обшуку житла чи іншого володіння особи, а також обшуку особи не менше двох понять.

Час проведення обшуку обирається з таким розрахунком, щоб завдалася якомога менша шкода звичайним заняттям особи, яка володіє житлом чи іншим володінням. Винятки допускаються в тих випадках, коли слідчий або прокурор переконані, що дотримання названої умови може призвести до заподіяння істотної шкоди меті обшуку.

За наявності достатніх підстав, які вказують на те, що особи, присутні в житлі чи іншому володінні особи, де проводиться обшук, переховують при собі предмети чи документи, які мають значення для кримінального провадження, за рішенням слідчого або прокурора може бути проведено обшук осіб. У такому разі не треба звертатися до слідчого судді з відповідним клопотанням. Обшук особи проводиться особою тієї ж статі та фіксується в протоколі обшуку житла чи іншого володіння особи.

Фіксування проведення обшуку здійснюється шляхом складання протоколу та обов'язкового ведення аудіо- та відеозапису.

Огляд – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у візуальному спостереженні та безпосередньому сприйнятті ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Залежно від об'єкта огляду узвичаєно виокремлювати огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України), огляд місцевості, огляд приміщення, речей та документів (ч. 1 ст. 237 КПК України), огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України), огляд трупа (ст. 238 КПК України) й огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України).

Огляд проводиться слідчим або прокурором. Підставою проведення огляду житла чи іншого володіння особи є добровільна згода особи, яка володіє ними, або ухвала слідчого судді, а огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, – постанова прокурора.

Для участі в огляді можуть запрошуватися потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник, інші учасники криміна-

льного провадження, зокрема спеціаліст, який за дорученням слідчого або прокурора має право здійснювати вимірювання, фіксувати за допомогою технічних засобів, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення об'єктів, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати та вилучати об'єкти, які мають значення для кримінального провадження. Для огляду трупа обов'язково залучається як спеціаліст судово-медичний експерт, а у разі неможливості його своєчасного прибуття – лікар.

Під час проведення огляду слідчий і прокурор мають право заборонити особам залишати місце огляду до його завершення. Виявлені під час огляду речі та документи, які мають значення для кримінального провадження чи є вилученими з обігу, підлягають огляду та вилученню. При цьому вони опечатуються та завіряються підписами осіб, які брали участь у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо, або їх огляд пов'язано з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються та зберігаються в такому вигляді до їх остаточного огляду.

Перебіг і результати проведення огляду фіксуються в протоколі. Додатково фіксування цієї слідчої (розшукової) дії може здійснюватися за допомогою технічних засобів.

У зв'язку із запровадженням воєнного стану в разі обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення огляду житла чи іншого володіння особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з дотриманням вимог ст. 240 КПК України у вигляді відтворення дій, обстановки або обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань, спрямована на перевірку й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

За необхідності під час проведення слідчого експерименту можуть здійснюватися вимірювання, застосовуватися технічні засоби, складатися схеми та плани, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки.

Головними вимогами до слідчого експерименту є те, щоб його проведення, по-перше, не створювало небезпеки для життя і здоров'я його учасників та оточуючих осіб; по-друге, не супроводжувалося приниженням їх честі та гідності; по-третє, не завдавало шкоди.

Якщо слідчий експеримент проводиться в житлі чи іншому володінні особи, то підставою для його проведення є або добровільна згода володільця або ухвала слідчого судді, постановлена за результатами розгляду клопотання слідчого за погодженням із прокурором, чи прокурора.

Слідчий експеримент може проводитися за участю підозрюваного, потерпілого, свідка, захисника, представника і спеціаліста. До проведення слідчого експерименту обов'язково залучаються поняті в кількості не менше двох, крім випадків застосування безперервного відеозапису його перебігу. Проведення слідчого експерименту фіксується в протоколі із детальним викладом усіх умов і результатів його проведення.

Освідування особи – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в обстеженні тіла підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на ньому слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет за умови, що для цього не треба проводити судово-медичну експертизу. Підставою проведення освідування є постанова прокурора.

Процесуальний порядок проведення освідування особи визначається в ст. 241 КПК України та полягає в такому. Освідування особи розпочинається з пред'явлення особі, яка освідується, постанови прокурора. Особі пропонується добровільно пройти освідування, а у разі її відмови допускається його проведення в примусовому порядку.

Освідування особи не має принижувати честь і гідність особи, створювати небезпеку для її життя і здоров'я. Зокрема, у разі освідування, пов'язаного з оголенням особи, проводити цю слідчу (розшукову) дію повинна особа тієї ж статі. Слідчий і прокурор не мають права бути присутніми під час освідування, яке супроводжується оголенням особи іншої статі. Винятком є проведення такого освідування лікарем і за згодою особи, яка освідується.

До освідування особи за необхідності залучаються спеціалісти, зокрема судово-медичний експерт або лікар. Також указана слідча (розшукова) дія проводиться за обов'язкової участі не менше двох понять, крім випадків, коли перебіг її проведення фіксується шляхом безперервного відеозапису.

Про проведення освідування особи складається протокол, у якому фіксуються наявність / відсутність на тілі особи слідів кримінального правопорушення та особливих прикмет. Додатково перебіг і результати освідування особи можуть фіксуватися за допомогою технічних засобів. У разі якщо на зафіксованих зображеннях відображається інформація, демонстрація якої з боку освідуваної особи може розцінюватися як образлива, такі зображення слід зберігати в опечатаному вигляді. Вони надаються для дослідження лише суду під час судового розгляду. Якщо освідування особи провадилося примусово, то такій особі надається копія відповідного протоколу.

Проведення експертизи. Питання про проведення судової експертизи та залучення експерта вирішується у разі необхідності провести дослідження об'єктів, явищ і процесів із використанням спеціальних знань. При цьому не допускається призначення і проведення експертизи для з'ясування питань права.

Законодавець у положеннях ч. 2 ст. 242 КПК України встановлює випадки обов'язкового проведення експертизи, зокрема щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Залучення експерта до кримінального провадження може здійснюватися:

- 1) за дорученням сторони обвинувачення;
- 2) за дорученням сторони захисту (в такому разі експерт залучається на договірних умовах);
- 3) за ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони захисту.

Отримання зразків для експертизи. Під час призначення експертизи для вирішення поставлених запитань експерту треба надати всі необхідні для цього об'єкти, серед іншого зразки для порівняльного дослідження. Підстави і порядок отримання зразків для експертизи визначено в ст. 245 КПК України.

Фактичною підставою отримання зразків для експертизи є необхідність їх отримання, а юридичні підстави варіюються залежно від виду об'єкта, з якого відбираються зразки для експертизи. А саме: а) відібрання зразків з речей і документів, а також примусове відбирання біологічних зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді або суду за клопотанням сторін кримінального провадження, розглянутого у порядку, передбаченому ст. ст. 160–166 КПК України; б) відібрання біологічних зразків в особи – на підставі постанови прокурора.

Суб'єктами отримання зразків для експертизи можуть бути: а) сторона кримінального провадження, яка доручила проведення експертизи; б) сторона кримінального провадження, за клопотанням якої експертизу призначено слідчим суддею; в) суд або за його дорученням залучений спеціаліст, якщо проведення експертизи доручив суд.

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. Сутність цієї слідчої (розшукової) дії полягає в одержанні слідчим, прокурором від особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, копій фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за виключенням місць, що відносяться до приватних помешкань осіб (ч. 1 ст. 245 -1 КПК України).

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора та, за необхідності, за участю спеціаліста. Зняття показань здійснюється у присутності слідчого, прокурора шляхом самостійного копіювання особою, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, або копіювання такою особою за участю спеціаліста відповідних записів на носії, які надаються слідчим, прокурором.

Про здійснення зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, складається протокол.

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК України). Вони проводяться за випадків, коли відомості про кримінальне правопорушення і особу,

яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Деякі з них, наприклад накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Рішення про їх проведення приймає слідчий, прокурор, а у деяких випадках – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України).

6.5. Повідомлення про підозру: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ВИПАДКИ

Повідомлення про підозру – це процесуальна діяльність, яка полягає в прийнятті рішення про повідомлення про підозру, складанні слідчим, дізнавачем за погодженням із прокурором або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до статей 276–279 КПК України.

Повідомлення про підозру здійснюється у випадках:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;
- 2) обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів;
- 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 276 КПК України).

Відповідно до вимог ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається:

- 1) в день його складення слідчим або прокурором;
- 2) затриманій особі письмове повідомлення про підозру вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання; при цьому якщо особі не вручено повідомлення про підозру після 24 годин з моменту затримання, вона підлягає негайному звільненню (ч. 3 ст. 278 КПК України);
- 3) у разі неможливості безпосередньо вручити особі повідомлення про підозру слідчим або прокурором, таке вручення здійснюється у спосіб, передбачений статтями 111, 112 КПК України для вручення повідомлень.

Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) КК України невідкладно вносяться слідчим або прокурором до ЄРДР (ч. 4 ст. 278 КПК України).

Одночасно із врученням повідомлення про підозру підозрюваному вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки. Після повідомлення про права слідчий, дізнавач або прокурор на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав (ч. ч. 2, 3 ст. 276 КПК України).

Закон не вимагає обов'язкового допиту підозрюваного після вручення письмового повідомлення про підозру. Разом із тим КПК України надає підозрюваному право давати пояснення і показання з приводу підозри проти нього (п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України).

6.6. Зупинення досудового розслідування

Зупинення досудового розслідування – це тимчасова та вимушена перерва процесуальної діяльності у кримінальному провадженні внаслідок обставин, передбачених ст. 280 КПК України. До зупинення досудового розслідування слідчий або дізнавач зобов'язані виконати всі необхідні слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких є можливим.

Досудове розслідування може бути зупинене лише після повідомлення особі про підозру у разі, якщо:

1. *Підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком (п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України).* Наявність у підозрюваного тяжкої хвороби має бути підтверджена відповідними медичними документами (довідкою лікаря, медичним висновком, висновком експерта). Це захворювання має бути не хронічним, а мати тимчасовий характер, тобто через деякий час може настати як повне одужання, так і зняття його гострих форм.

2. *Оголошено в розшук підозрюваного (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України).* Це означає, що під час кримінального провадження особу підозрюваного встановлено, але він переховується, а отже, його місцезнаходження залишається невідомим, і це перешкоджає закінченню досудового розслідування, у зв'язку з чим слідчий або прокурор мають оголосити його розшук (ст. 281 КПК України). Про оголошення розшуку може вноситись: а) постанова слідчого чи прокурора, якщо досудове розслідування не зупиняється; б) одна постанова

про зупинення досудового розслідування та розшук підозрюваного. Розшук підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 281 КПК України).

3. Слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (п. 2-1 ч. 1 ст. 280 КПК України). Спеціальне досудове розслідування здійснюється у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ч. 2 ст. 297-1 КПК України (наприклад ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», ст. 111 КК України «Державна зрада»). Для здійснення спеціального досудового розслідування слідчий або прокурор складають клопотання, що подається слідчому судді, який за результати його розгляду постановляє ухвалу про задоволення або відмову у задоволенні такого клопотання. Отже, ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування і є тією підставою, що надає слідчому або прокурору право на зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

4. Існує необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва (п. 3 ч. 1 ст. 280 КПК України). Обумовлюється необхідністю звернення відповідних правоохоронних органів України із запитами до уповноважених органів іноземних держав щодо виконання процесуальних дій, передбачених як КПК України, так і міжнародними договорами. Оскільки їх виконання в інших державах може тривати протягом тривалого часу, досудове розслідування може бути зупинене.

5. Наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України). В умовах воєнного стану трапляються випадки, за яких відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення або закінчення досудового розслідування. З огляду на вказане, строк досудового розслідування у кримінальному провадженні на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин має зупинитися. Отже, право на зупинення кримінального провадження за цією підставою належить виключно прокурору.

Відомості про зупинення досудового розслідування вносяться до ЄРДР (ч. 4 ст. 280 КПК України). Копія постанови надсилається стороні захисту та потерпілому, які мають право оскаржити її до суду протягом 10 днів з дня її отримання.

Крім цього, у разі, коли у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має право виділити матеріали досудового розслідування і зупинити його щодо окремих підозрюваних.

Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого або прокурора у таких випадках: а) якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний одужав, його місце знаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва); б) потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій у відповідному кримінальному провадженні; в) скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування.

6.7. ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Закінчення досудового розслідування – це заключний етап стадії досудового розслідування, на якому підбиваються підсумки процесуальної діяльності, а саме: а) аналізуються зібрані докази; б) приймається підсумкове рішення; в) учасникам процесу надається можливість реалізувати своє право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Згідно із засадою розумності строків кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк стало або предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито (ч. 5 ст. 28 КПК України). Із цього випливає, що закінчення досудового розслідування може відбутися: 1) безпосередньо на стадії досудового розслідування через його закриття; 2) у разі звернення до суду з: а) клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; б) обвинувальним актом; в) клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Відмінністю у вищевказаних варіантах закінчення досудового розслідування є те, що у першому з них рішення приймає безпосередньо слідчий, дізнавач або прокурор без направлення матеріалів до суду, а в іншому остаточне рішення ухвалює суд.

Згідно з положеннями ст. 283 КПК України формами закінчення досудового розслідування є такі:

1) *закриття кримінального провадження* як форма закінчення досудового розслідування являє собою заключний етап розслідування, на якому прокурор, слідчий або дізнавач підбивають підсу-

мок провадження, аналізують та оцінюють сукупність зібраних доказів і на їх підставі у відповідній постанові формулюють висновок щодо неможливості подальшого провадження.

Закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування здійснюється за наявності таких підстав, як: 1) встановлення відсутності події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2) встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України); 3) невстановлення достатності доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпання можливостей їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України). Зазначені підстави належать до реабілітуючих, тобто тих, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Усі інші підстави закриття кримінального провадження належать до нереабілітуючих. Це означає, що стосовно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення, однак із певних обставин подальше провадження виключається. Така особа не має права вимагати відшкодування (компенсації) шкоди, яка була їй завдана в процесі розслідування. До вказаної підстави закриття кримінального провадження, зокрема, належать: 1) помер підозрюваний чи обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2) існування вироку по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановленої ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України); 3) закінчення строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України) тощо;

2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – це форма закінчення досудового розслідування, сутність якої полягає у відмові держави за наявності передбачених законом підстав від застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, заходів кримінально-правового характеру.

Положення КК України безпосередньо визначають підстави, за яких передбачається можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема зміна обстановки (ст. 48 КК України); 2) дійове каяття особи (ст. 45 КК України); а положення КПК України, відповідно, визначають процесуальний порядок їх застосування (ст. ст. 285–289 КПК України).

Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачено можливість звільнення від кримінальної відповідальності, роз'яснюється право на таке звільнення. Крім цього, підозрюваному чи обвинуваченому, які можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, слід роз'яснити: а) суть підозри чи обвинувачення; б) підставу звільнення від кримінальної відповідальності; в) право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. Також приписи ч. 3 ст. 286 КПК України зобов'язують прокурора перед направленням клопотання до суду ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Незважаючи на те, що кримінальне провадження здійснює слідчий, складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності віднесено до повноважень прокурора. Таке клопотання надсилається до місцевого суду за правилами територіальної підсудності (ст. 285 КПК України). Отже, рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності ухвалює суд під час підготовчого засідання;

3) *звернення до суду з обвинувальним актом* – це форма закінчення досудового розслідування, сутність якої полягає у рішенні слідчого, дізнавача, затвердженому прокурором, або самого прокурора про закінчення досудового розслідування та звернення до суду для вирішення питання про винуватість або невинуватість підозрюваного. Отже, у разі, коли під час досудового розслідування не встановлено підстав для закриття кримінального провадження або направлення до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, має складатися та спрямовуватися до суду обвинувальний акт, тобто процесуальне рішення, яким прокурор висуває конкретній особі обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування (ч. 4 ст. 110 КПК України);

4) *звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру* – це форма закінчення досудового розслідування, сутність якої полягає у рішенні прокурора про закінчення досудового розслідування та звернення до суду для вирішення питання про застосування до особи примусових заходів медичного характеру за вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Підставами для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру є наявність достатніх підстав вважати, що особа: а) вчинила

суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; б) вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку (ст. 503 КПК України).

Звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру – це форма закінчення досудового розслідування, сутність якої полягає у рішенні прокурора про закінчення досудового розслідування та звернення до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру у разі: 1) якщо прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього обвинуваченого, який вчинив уперше кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин без застосування до нього кримінального покарання (ст. 497 КПК України); 2) вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (ст. 498 КПК України). Такий порядок прийняття кінцевого рішення на стадії досудового розслідування обумовлюється, насамперед, міжнародними стандартами щодо прийняття альтернативних рішень, які дозволять якомога менше застосовувати до неповнолітнього заходи кримінального покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Яке значення і завдання стадії досудового розслідування?*
- 2. З якого моменту розпочинається досудове розслідування?*
- 3. Які є форми досудового розслідування, і в чому їх відмінність?*
- 4. Що таке підслідність?*
- 5. Назвіть підстави об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування.*
- 6. Які строки досудового розслідування кримінального проступку?*
- 7. Які строки досудового розслідування злочинів?*
- 8. Які підстави повідомлення про підозру?*
- 9. Назвіть види слідчих (розшукових) дій.*
- 10. Які особливості досудового розслідування в умовах воєнного стану?*

ТЕМА 7

СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

7.1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Підготовче провадження – стадія кримінального провадження, на якій вирішується питання про можливість призначення судового розгляду та здійснюється підготовка до нього (ст. ст. 314–317 КПК України). Підготовче провадження є складовою судового провадження у першій інстанції (гл. 27 КПК України).

На стадії підготовчого провадження не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, воно вирішуватиметься на наступній стадії кримінального процесу – стадії судового розгляду.

На підготовчому провадженні суд упродовж п'яти днів із дня надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження, а саме: обвинуваченого (крім випадків, коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування), прокурора, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Відкриває підготовче судове засідання головуєчий, а секретар судового засідання доповідає про прибуття чи неприбуття викликаних і повідомлених учасників судового провадження, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників. У разі неприбуття осіб у підготовче судове засідання секретар судового засідання з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Крім того, секретар судового засідання оголошує повідомлення про умови фіксування підготовчого судового засідання. Після цього головуєчий оголошує склад суду, роз'яснює права відводу, а судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у підготовчому судовому засіданні, пам'ятку про їхні процесуальні права та обов'язки. Головуєчий уточнює в учасників підготовчого судового засідання, чи їм зрозумілі їх права та обов'язки, а за необхідності роз'яснює їх. Також головуєчий з'ясовує в учасників

судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.

За результатами ознайомлення у підготовчому засіданні з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності суд ухвалює рішення про: 1) затвердження угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості; 2) відмову в затвердженні угоди та повернення кримінального провадження прокурору для продовження досудового розслідування; 3) закриття провадження; 4) повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; 5) направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у разі встановлення непідсудності кримінального провадження; 6) призначення судового розгляду на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 7) доручення представнику персоналу органу пробачії скласти досудову доповідь.

З метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробачії складає досудову доповідь за ухвалою суду, крім випадків, визначених у ч. 4 ст. 314 КПК України.

У разі призначення судового розгляду на стадії підготовчого провадження вчиняються дії, спрямовані на підготовку до такого розгляду. Зокрема, визначаються час і місце проведення судового розгляду, порядок розгляду кримінального провадження і склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді, а також розглядаються клопотання учасників судового провадження.

Підготовка до судового розгляду завершується постановленням ухвали про призначення судового розгляду, після чого не пізніше десяти днів повинен бути призначений судовий розгляд. У разі заявлення учасниками судового провадження клопотань про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, головуєчий забезпечує можливість такого ознайомлення.

7.2. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД – ЦЕНТРАЛЬНА СТАДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Судовий розгляд – це стадія кримінального провадження, на якій суд за результатами повного, неупередженого та безпосереднього дослідження доказів вирішує питання про невинуватість / винуватість обвинуваченого та його виправдання / покарання або про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Судовий розгляд є складовою судового провадження у першій інстанції (гл. 28 КПК України).

Суть стадії судового розгляду полягає в безпосередньому дослідженні судом доказів із погляду їх належності, допустимості, достовірності та достатності, а її значення – в здійсненні правосуддя шляхом ухвалення справедливого судового рішення.

Судовий розгляд вважають центральною стадією кримінального провадження, оскільки він є єдиним способом здійснення правосуддя у кримінальному процесі. На цій стадії з дотриманням засади змагальності реалізується гарантоване міжнародними стандартами та національним законодавством право людини на справедливий суд. Лише на стадії судового розгляду за результатами оцінки зібраних у кримінальному провадженні доказів особа може бути визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і піддана кримінальному покаранню. Кінцеве рішення суду за результатами судового розгляду ухвалюється ім'ям України та є обов'язковим для виконання.

7.3. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Судовий розгляд здійснюється у порядку, встановленому КПК України, з дотриманням *таких основних правил*.

1. Строки проведення та завершення судового розгляду мають бути розумними.

2. Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні, яке зазвичай відбувається в спеціально обладнаному приміщенні суду (залі судових засідань). За необхідності допускається вчинення окремих процесуальних дій поза межами приміщення суду.

3. До проведення судового розгляду обов'язково залучаються сторони кримінального провадження, окрім передбачених КПК України випадків, а також викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження. У разі неприбуття в судове засідання обвинуваченого, прокурора, захисника, потерпілого, цивіль-

ного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, свідка, спеціаліста, перекладача, представника уповноваженого органу з питань пробації або експерта суд вирішує питання про можливість проведення судового розгляду без указаних осіб чи необхідність відкладення судового розгляду, керуючись положеннями ст. ст. 323–327 КПК України.

4. Під час судового розгляду в залі судового засідання мають право перебувати інші особи, зокрема пріоритетним указане право є стосовно близьких родичів і членів сім'ї обвинуваченого і потерпілого та представників засобів масової інформації. Через недостатню кількість місць у залі судового засідання допускається обмеження головуючим кількості присутніх у залі судового засідання. Присутні в залі судового засідання повинні дотримуватися обов'язків, установлених ст. 329 КПК України, і не порушувати порядок судового засідання. У разі порушення порядку у залі судового засідання до порушників застосовуються заходи, визначені в ст. 330 КПК України.

5. Судовий розгляд має проводитись незмінним складом суду. З метою забезпечення вказаної вимоги законодавець передбачає процедуру призначення запасного судді в кримінальному провадженні, проведення якого потребує значного часу. Запасний суддя повинен перебувати в залі судового засідання впродовж усього судового розгляду.

У разі виникнення обставин, що позбавляють суддю можливості приймати участь у судовому засіданні, він замінюється іншим суддею, який визначається Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою згідно з принципом випадковості та в хронологічному порядку, враховуючи спеціалізацію та рівномірність навантаження для кожного судді, перебування суддів у відпустці, відсутність у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відрадженням, а також інші передбачені законом випадки, через які суддя не може здійснювати правосуддя або брати участь у розгляді судових справ. Після визначення судді для конкретного судового провадження забороняється вносити зміни до реєстраційних даних щодо цього провадження, а також видаляти ці дані з Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, крім установлених законом випадків.

6. На головуючого у судовому засіданні покладаються функції із забезпечення належного порядку, дотримання черговості та по-

ряду проведення процесуальних дій, реалізації учасниками кримінального провадження своїх прав та обов'язків і з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

7. Судовий розгляд має відбуватися безперервно. Не є порушенням указанного принципу судового розгляду оголошення перерви для відпочинку, а також відкладення судового засідання через неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження; складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення; підготовку захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення; підготовку потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення; дослідження речових доказів за місцем їх перебування, огляду на місці; проведення експертизи за ухвалою суду; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження.

8. Під час судового розгляду, керуючись положеннями ст. ст. 331–334, 336 КПК України, суд має право своєю ухвалою: за клопотанням сторони обвинувачення або захисту змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого; за наявності підстав проведення експертизи за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам; застосувати заходи забезпечення кримінального провадження; за клопотанням сторони кримінального провадження доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії; об'єднувати та виділяти матеріали кримінального провадження; за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, крім випадку, коли поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, який заперечує проти цього. Також суд зобов'язаний незалежно від наявності клопотань розглянути питання про доцільність продовжити тримання обвинуваченого під вартою до закінчення двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

9. Судовий розгляд проводиться у визначених межах, а саме стосовно особи, якій висунуто обвинувачення, а також в обсязі висунутого обвинувачення в обвинувальному акті. Згідно з ч. 3 ст. 337 КПК України суд має право вийти за межі висунутого в обвинувальному акті обвинувачення лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Прокурор за підстав і у порядку, визначених у ст. ст. 338–341 КПК України, вправі під час судового розгляду змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення та розпочати провадження щодо юридичної особи.

10. Зупинення судового провадження відбувається у разі ухилення обвинуваченого від суду або захворювання обвинуваченого на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні. Якщо обвинувачений ухиляється від суду, суд своєю ухвалою оголошує його в розшук. Організація виконання ухвали про розшук обвинуваченого покладається на слідчого та/або прокурора. Судове провадження стосовно інших обвинувачених, у разі його здійснення щодо декількох осіб, продовжується.

7.4. ПРОЦЕДУРА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Судовий розгляд відбувається з дотриманням процедури, визначеної § 3 глави 28 КПК України, та складається з *таких етапів*.

1. Відкриття судового засідання та проведення підготовчих дій

Судове засідання відкриває головуючий. Він оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження, склад суду, відомості про запасного суддю, прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання; вирішує питання про відвід, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу та з'ясовує, чи вони прагнуть ним скористатися; з'ясовує в учасників судового провадження, чи зрозуміли вони свої права й обов'язки, зазначені в розданих пам'ятках, та за потреби роз'яснює їх; перед початком судового розгляду розпоряджається видалити свідків із зали судового засідання.

Секретар судового засідання повідомляє про прибуття / неприбуття запрошених до судового розгляду учасників судового провадження, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і

представників, перевіряє факт виклику / повідомлення учасників судового провадження, доповідає у разі поінформованості про причини неприбуття учасників судового провадження і повідомляє про повне фіксування судового розгляду за допомогою технічних засобів. Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятки про їх права й обов'язки та вживає заходів, спрямованих на недопущення спілкування між допитаними та недопитаними свідками.

2. Судовий розгляд

Головуючий після завершення підготовчих дій оголошує про початок судового розгляду. Початок судового розгляду охоплює оголошення прокурором стислого викладу обвинувального акта, а за наявності поданого цивільного позову – ще й короткого викладу позовної заяви. З метою дотримання розумності строків кримінального провадження допускається обмеження судом тривалості оголошення стислого викладу обвинувального акта та / чи позовної заяви. Після здійснення вказаних дій головуючий роз'яснює обвинуваченому / обвинуваченим суть обвинувачення, з'ясовує в нього / них його зрозумілість, запитує про визнання своєї вини та бажання давати показання, а у випадку пред'явлення цивільного позову – з'ясовує в обвинуваченого / обвинувачених і цивільного відповідача / цивільних відповідачів, чи визнають вони позов. Згодом головуючий надає спочатку стороні обвинувачення, а потім стороні захисту право проголосити вступні промови для зазначення: 1) доказів, якими сторона підтверджуватиме зазначені нею обставини; 2) порядку дослідження доказів; 3) позиції сторони. При цьому сторона обвинувачення та / чи сторона захисту вправі відмовитися від проголошення вступної промови. Інші учасники судового провадження також мають право висловити свою думку з приводу необхідності та порядку дослідження доказів після вступної промови сторони захисту.

Обсяг доказів та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду й у разі потреби можуть бути змінені. За відсутності заперечень з боку учасників судового провадження суд вправі прийняти рішення про недоцільність досліджувати докази щодо обставин, які ніким не оспоруються. Винятком є здійснення спеціального судового провадження, в цьому разі досліджуються всі надані докази.

Дослідження доказів з метою з'ясування та перевірки доказами обставин, установлених під час кримінального провадження,

відбувається під час допиту обвинуваченого, потерпілого та свідків, пред'явлення для впізнання, допиту експерта в суді, дослідження речових доказів, документів, звуко- і відеозаписів, отримання консультацій і роз'яснень спеціаліста й огляду на місці. При цьому обов'язковим способом дослідження доказів під час судового провадження є допит обвинуваченого, крім випадків його відмови від давання показань, неприбуття у судове засідання та здійснення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. У випадку встановлення в судовому засіданні неосудності обвинуваченого суд постановляє ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує судовий розгляд згідно з правилами здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Після з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуєчий у судовому засіданні з'ясовує наявність в учасників судового провадження бажання доповнити судовий розгляд. У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, а у разі відсутності клопотань або після їх вирішення, якщо вони були подані, – постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами.

3. *Судові дебати* розпочинаються після закінчення з'ясування та перевірки обставин, установлених у кримінальному провадженні, та полягають у почерговому виступі з промовами прокурора, потерпілого, його представника, законного представника, цивільного позивача, його представника, законного представника, цивільного відповідача, його представника, обвинуваченого, його законного представника, захисника і представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Виступи учасників судових дебатів мають ґрунтуватися на досліджених у судовому засіданні доказах, не виходити за межі кримінального провадження та не містити образливих чи непристойних висловлювань. Судові дебати не обмежуються часом. Учасники судових дебатів мають право після закінчення своїх промов обмінятися репліками. При цьому право останньої репліки належить обвинуваченому чи його захиснику. У разі виникнення під час судових дебатів необхідності подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин.

4. *Останнє слово обвинуваченого* надається йому судом після закінчення судових дебатів. Останнє слово обвинуваченого не обмежується часом і не передбачає можливості ставити йому запитання. У разі повідомлення обвинуваченим у його останньому слові нових обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за власною ініціативою чи за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування та перевірку доказами обставин, установлених під час кримінального провадження. Після закінчення з'ясування вказаних обставин і перевірки їх доказами суд знову відкриває судові дебати та надає обвинуваченому останнє слово.

5. *Вихід суду для ухвалення вироку* відбувається відразу після останнього слова обвинуваченого. Склад суду, який здійснює судовий розгляд, ухвалює вирок у нарадчій кімнаті шляхом таємного обговорення та ухвалення справедливого судового рішення з дотриманням правил, визначених ст. ст. 366–368 КПК України. Проголошується судове рішення прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати.

7.5. Судові рішення. Види вироків

Судові рішення – це процесуальні рішення слідчого судді або суду, що ухвалюються у формі ухвали, постанови або вироку, в яких вирішуються питання обвинувачення по суті або інші питання, що виникають під час здійснення кримінального провадження.

Прийнято виокремлювати судові рішення за наступними критеріями:

– залежно від суті питань, що в них вирішуються, та суб'єкта їх ухвалення розрізняють вирок, ухвали та постанови;

– за формою викладу судові рішення бувають викладеними письмово в паперовій та електронній формах.

Судові рішення повинні відповідати наступним вимогам:

– законності (рішення ухвалюються компетентним судом відповідно до норм матеріального права з дотримання вимог кримінального процесуального законодавства);

– обґрунтованості (рішення ухвалюється судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтверджених доказами, які досліджені під час судового розгляду й оцінені судом);

– вмотивованості (в рішенні наводяться належні та достатні мотиви і підстави його ухвалення).

Порядок ухвалення судових рішень визначений у ст. 371 КПК України. Зокрема: 1) вирок ухвалюється іменем України судом у нарадчій кімнаті безпосередньо після закінчення судового розгляду в тому складі, який здійснював такий розгляд; 2) ухвала постановляється в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд, а у разі її постановлення без виходу до нарадчої кімнати – заноситься секретарем судового засідання в журнал судового засідання. Будь-які виправлення в судовому рішенні повинні бути зазначені підписами суддів того складу суду, який його ухвалював.

Вирок – це різновид судового рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті (ч. 1 ст. 369 КПК України). Відповідно до ст. 373 КПК України вирізняють два види вироків:

1) виправдувальний вирок, що ухвалюється у разі встановлення підстав для закриття кримінального провадження, а також у разі недоведення вчинення кримінального правопорушення, в якому обвинувачується особа, вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим або наявності в діяннях обвинуваченого складу кримінального правопорушення;

2) обвинувальний вирок ухвалюється у разі визнання обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення.

Структура та зміст вироку визначаються в ст. 374 КПК України, відповідно до якої він складається з трьох частин:

1) вступної, в якій зазначаються відомості про дату і місце ухвалення; назву, склад суду і секретаря судового засідання; найменування (номер) кримінального провадження; обвинуваченого; закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; сторони кримінального провадження й учасників судового провадження;

2) мотивувальної, в якій у разі визнання особи *виправданою* зазначаються формулювання пред'явленого та недоведеного обвинувачення, підстави для виправдання обвинуваченого, мотиви ухвалення інших рішень і положення закону, якими керувався суд; *винною* – формулювання пред'явленого й визнаного судом доведеним обвинувачення, положень закону, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення; докази, які підтверджують встановлені обставини; мотиви зміни обвинувачення; обставини, які пом'якшують та/або обтяжують покарання; мотиви обраної міри покарання, підстави для задово-

лення (відмови в ньому, залишення без розгляду) цивільного позову, мотиви та положення закону, якими керувався суд під час ухвалення інших рішень під час ухвалення вироку;

3) резолютивної, в якій зазначаються відомості про обвинуваченого та ухвалене судом рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання чи винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні положення закону України про кримінальну відповідальність; також залежно від виду вироку у резолютивній частині зазначаються рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, речових доказів і документів, процесуальних витрат, цивільного позову, покарання та початку строку його відбування, строку та порядку набрання вироком законної сили та його оскарження, порядку отримання копій вироку тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Що слід розуміти під підготовчим провадженням?*
- 2. Які завдання вирішуються на стадії підготовчого провадження?*
- 3. Який порядок призначення та проведення підготовчого судового засідання?*
- 4. Які рішення приймаються судом за результатами проведення підготовчого засідання?*
- 5. У чому полягає суть стадії судового розгляду?*
- 6. Які загальні правила здійснення судового розгляду?*
- 7. З яких етапів складається судовий розгляд?*
- 8. Що слід розуміти під судовими рішеннями?*
- 9. За якими критеріями й які види судових рішень прийнято виокремлювати?*
- 10. Яка структура та зміст вироку?*

ТЕМА 8

СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

8.1. ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Провадження в суді апеляційної інстанції – це стадія кримінального провадження, яка полягає в перегляді судом апеляційної інстанції рішень суду першої інстанції, які не набрали законної сили. Провадження в суді апеляційної інстанції є складовою судового провадження з перегляду судових рішень (гл. 31 КПК України). Надходження апеляційної скарги є обов'язковою умовою для провадження в суді апеляційної інстанції, адже без неї таке провадження не може розпочатись і в подальшому здійснюватися.

В апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, ухвалені судами першої інстанції, які не набрали законної сили, а саме: 1) вироки (як обвинувальні, так і виправдувальні), окрім випадків, установлених ст. 394 КПК України; 2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру; 3) інші ухвали у випадках, установлених КПК України.

Право на апеляційне оскарження мають: 1) обвинувачений, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник (у частині, що стосується інтересів обвинуваченого); 2) обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник чи захисник (у частині мотивів і підстав виправдання); 3) підозрюваний, обвинувачений, їх законний представник чи захисник; 4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру (в частині, що стосується інтересів неповнолітнього); 5) законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру; 6) прокурор; 7) потерпілий або його законний представник чи представник (у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції); 8) цивільний позивач, його представник або законний представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову); 9) цивільний відповідач або його представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову); 10) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється

провадження (у частині, що стосується інтересів юридичної особи); 11) фізична або юридична особа (в частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про долю речових доказів, документів, які були надані суду); 12) третя особа (в частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію); 13) викривач (у частині, що стосується його інтересів під час вирішення питання виплати йому винагороди як викривачу); 14) інші особи у випадках, передбачених КПК України.

Порядок апеляційного оскарження: 1) апеляційна скарга на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, подається до суду, який ухвалив указані рішення; 2) апеляційна скарга на ухвали слідчого судді подається до суду апеляційної інстанції; 3) апеляційна скарга на ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, подається до суду апеляційної інстанції.

Строки подання апеляційної скарги: 1) на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру – протягом тридцяти днів з дня їх проголошення; 2) на ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлену під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, – протягом п'яти днів з дня її оголошення; 3) на інші ухвали суду першої інстанції – протягом семи днів з дня її оголошення; 4) на ухвалу слідчого судді – протягом п'яти днів з дня її оголошення.

Подання апеляційної скарги на судові рішення зупиняє набрання ним законної сили та виконання, крім визначених КПК України випадків. На апеляційну скаргу протягом установленого судом апеляційної інстанції строку особи, зазначені в ст. 393 КПК України, мають право подавати заперечення в письмовій формі.

Межі перегляду судом апеляційної інстанції. Перегляд судового рішення суду першої інстанції судом апеляційної інстанції здійснюється в межах апеляційної скарги, проте в межах обвинувачення, висунутого в суді першої інстанції. Допускається вихід суду апеляційної інстанції за межі апеляційних вимог у випадках, якщо цим не

погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. При цьому суд апеляційної інстанції зобов'язаний ухвалити рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, за наявності для цього підстав.

Апеляційний розгляд здійснюється за тими ж самими правилами, що й судовий розгляд у суді першої інстанції. Після відкриття судового засідання та проведення підготовчих дій суддя-доповідач у необхідному обсязі доповідає зміст оскарженого судового рішення, доводи учасників судового провадження, викладені в апеляційних скаргах та запереченнях, і з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали. Для висловлення доводів, а також у судових дебатах першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений. Після цього слово надається іншим учасникам судового провадження.

Наслідки апеляційного розгляду. За результатами апеляційного розгляду скарги на вирок чи ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право залишити вирок або ухвалу без змін чи змінити їх; скасувати вирок або ухвалу повністю чи частково та ухвалити новий (нову) вирок (ухвалу); скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження або призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді чи ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також про продовження строку тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, суд апеляційної інстанції має право залишити ухвалу без змін або скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

8.2. ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Провадження в суді касаційної інстанції – це стадія кримінального провадження, яка полягає в перегляді судом касаційної інстанції рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанції. Провадження в суді касаційної інстанції є складовою судового провадження з перегляду судових рішень (гл. 32 КПК України). Надходження касаційної скарги є обов'язковою умовою для провадження

в суді касаційної інстанції, адже без неї таке провадження не може розпочатись і в подальшому здійснюватися.

Судом касаційної інстанції є Верховний Суд. Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється: 1) судовою палатою Касаційного кримінального суду; 2) об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду; 3) Великою Палатою Верховного Суду. Підстави та порядок передання кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати та Великої Палати Верховного Суду визначено у ст. ст. 434-1, 434-2 КПК України.

Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку: 1) вироки та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку; 2) судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції; 3) ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку й ухвали суду апеляційної інстанції, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, крім випадків, передбачених КПК України. Водночас не підлягають касаційному оскарженню ані ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, ані ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу.

Право на касаційне оскарження мають: 1) засуджений, його законний представник чи захисник (у частині, що стосується інтересів засудженого); 2) виправданий, його законний представник чи захисник (у частині мотивів і підстав виправдання); 3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник; 4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру (в частині, що стосується інтересів неповнолітнього); 5) законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру; 6) прокурор; 7) потерпілий або його законний представник чи представник (у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції); 8) цивільний позивач, його представник або законний представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову); 9) цивільний відповідач або його представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову); 10) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (в частині, що стосується інтересів юридичної особи).

Порядок і строки касаційного оскарження. Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції. Строки подання касаційної скарги на судові рішення: 1) протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції; 2) у разі подання касаційної скарги засудженим, який тримається під вартою, – протягом трьох місяців з дня вручення йому копії судового рішення суду апеляційної інстанції. На касаційну скаргу протягом установленого судом касаційної інстанції строку можуть подаватися заперечення в письмовій формі.

Межі перегляду судом касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права і правової оцінки обставин. Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій здійснюється судом касаційної інстанції в межах касаційної скарги, вихід за які допускається лише в тому разі, якщо вони не погіршують становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Касаційний розгляд водночас здійснюється за правилами розгляду в суді апеляційної інстанції та з урахуванням особливостей, передбачених главою 32 КПК України. Зокрема, після відкриття судового засідання та проведення підготовчих дій, вирішення клопотань учасників судового провадження, оголошення змісту судових рішень, що оскаржуються, касаційної скарги та заперечень на неї, сторонам кримінального провадження й іншим учасникам судового провадження надається можливість висловити свої доводи. Закінчивши касаційний розгляд, колегія суддів виходить до нарадчої кімнати для ухвалення одного з таких рішень, як: 1) залишення судового рішення без зміни, а касаційної скарги – без задоволення; 2) скасування судового рішення і призначення нового розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції; 3) скасування судового рішення і закриття кримінального провадження; 4) змінення судового рішення.

8.3. ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Провадження за нововиявленими або виключними обставинами – це стадія кримінального провадження, яка полягає в перегляді рішень, ухвалених судами першої, апеляційної і касаційної

інстанцій, що набрали законної сили, за наявності обставин, передбачених ч. ч. 2, 3 ст. 459 КПК України. Провадження за нововиявленими або виключними обставинами є складовою судового провадження з перегляду судових рішень (гл. 34 КПК України).

Нововиявленими обставинами є: 1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; 2) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, які треба переглянути; 3) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду під час ухвалення судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, які треба переглянути.

Виключними обставинами є: 1) установа Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом під час вирішення справи; 2) установа міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом; 3) установа вини судді у вчиненні кримінального правопорушення або зловживання слідчого або прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами у встановлені ст. 461 КПК України строки подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку через незнання про існування таких обставин. Винятком є випадки звернення із заявою про перегляд судового рішення за виключними обставинами у разі вчинення злочину суддею, через що було ухвалено незаконне чи необґрунтоване рішення, а також у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом. У такому разі заяви подаються, відповідно, до суду тієї інстанції, суддею якого він був, і до Верховного Суду для її розгляду у складі Великої Палати.

Перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами здійснюється в порядку, передбаченому ст. 466 КПК України. Його тривалість становить два місяці з дня надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. При цьому суд має право зупинити

виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, до закінчення перегляду; не досліджувати докази з приводу обставин, установлених у судовому рішенні, яке переглядається, у разі їх неоспорювання.

Переглянувши судові рішення за нововиявленими або виключними обставинами, суд має право ухвалити одне з таких рішень: 1) скасувати вирок (ухвалу) й ухвалити новий вирок (постановити ухвалу); 2) залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами без задоволення. Верховний Суд за результатами такого перегляду може також скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Що слід розуміти під провадженням у суді апеляційної інстанції?*
- 2. Які судові рішення можуть бути оскаржені в апеляційному порядку?*
- 3. Хто має право на апеляційне оскарження?*
- 4. Який порядок і строки апеляційного оскарження?*
- 5. Що слід розуміти під провадженням у суді касаційної інстанції?*
- 6. Які судові рішення можуть бути оскаржені в касаційному порядку?*
- 7. Хто має право на касаційне оскарження?*
- 8. Який порядок і строки касаційного оскарження?*
- 9. Що слід розуміти під провадженням за нововиявленими або виключними обставинами?*
- 10. Чим відрізняються нововиявлені обставини від виключних?*

ТЕМА 9

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

9.1. СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Виконання судових рішень – це стадія кримінального провадження, спрямована на реалізацію судового рішення, яке набрало законної сили. На цій стадії суд, що постановив рішення, вирішує питання про його звернення до виконання, а також питання, пов'язані з виконанням судових рішень.

Стадія виконання судових рішень у кримінальному провадженні є показником ефективності судового захисту та дієвості системи правосуддя в нашій державі. Виокремлення вказаної стадії у кримінальному процесі повністю відповідає такій засаді кримінального провадження, як доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст. 21 КПК України), згідно з якою вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК України, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

Виконання судових рішень є способом: 1) виконання завдань кримінального провадження, які полягають у, по-перше, захисті особи, суспільства та держави від кримінальних посягань; по-друге, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; по-третє, притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, в міру своєї вини; 2) забезпечення невідворотності відповідальності та покарання за вчинене кримінальне правопорушення; 3) індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання під час та після його відбування; 4) превентивного виховання учасників кримінального провадження та інших громадян.

9.2. ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стадія виконання судових рішень складається з трьох етапів: 1) набрання судовим рішенням законної сили (ст. ст. 532, 533 КПК України); 2) звернення судового рішення до виконання (ст. ст. 534–537, 539 КПК України); 3) вирішення судом питань після виконання вироку (ст. 538–540 КПК України).

Судові рішення, які набрали законної сили, відповідно до ст. 533 КПК України є обов'язковими для: 1) осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; 2) усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб. Вони підлягають виконанню на всій території України. Як зазначається в рішенні Конституційного Суду України від 30 червня 2009 р. № 16-рп/2009, виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової.

Порядок набрання судовим рішенням законної сили передбачено ст. 532 КПК України. Зокрема: 1) вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді набирають законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано; 2) судові рішення, яке не було скасоване в разі подання апеляційної скарги, – після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції; 3) судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій – з моменту їх проголошення; 4) ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, – з моменту їх оголошення.

Спосіб, строк і порядок виконання судового рішення за необхідності визначаються в самому рішенні, а процесуальні питання, пов'язані з його виконанням, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово, окрім випадків, визначених КПК України.

Звернення судового рішення, яке набрало законної сили, до виконання відбувається протягом трьох днів з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції. Органи та особи, які виконують судові рішення, повідомляють про його виконання суд, який постановив судові рішення. У випадках, визначених у ст. 536 КПК України, допускається відстрочка виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військово-вослужбовців або позбавлення волі.

Під час виконання вироків згідно зі ст. 537 КПК України суд управі вирішувати питання про: відстрочку виконання вироку; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; звільнення від покарання за хворобою; застосування до засуджених примусового лікування та його

припинення; направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком; звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку; заміну покарання; застосування покарання за наявності кількох вироків; тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді; звільнення від покарання і пом'якшення покарання; оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань; застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери); зміну обов'язків, покладених на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням; інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку.

У разі виникнення питань, пов'язаних із виконанням вироку, прокурор, засуджений, його захисник, законний представник, орган або установа виконання покарань, а також інші особи, установи або органи звертаються з відповідним клопотанням (поданням) до суду. Також правом звертатися до суду з клопотанням про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків чи законних інтересів, наділено потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших осіб. Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається суддею одноособово протягом десяти днів з дня його надходження до суду, за результатами чого постановляється ухвала, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. У разі звернення до суду з клопотанням (поданням) про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) та про примусове годування засудженого, воно розглядається суддею одноособово протягом 24 годин з моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду.

Питання, які вирішуються судом після виконання покарання, визначені в ст. 538 КПК України, а саме: після відбуття особою покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, вправі за її клопотанням розглянути питання про

зняття судимості з цієї особи. Якщо суд не задовольнить клопотання щодо зняття судимості, розгляд повторного клопотання з приводу цього самого питання допускається не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, яка набрала законної сили. Час перебування засудженого в лікувальній установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у строк позбавлення волі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Що слід розуміти під стадією виконання судових рішень?*
- 2. Яке значення стадії виконання судових рішень?*
- 3. З яких етапів складається стадія виконання судових рішень?*
- 4. Для кого є обов'язковими судові рішення, які набрали законної сили?*
- 5. Який порядок набрання судовим рішенням законної сили?*
- 6. Протягом якого строку відбувається звернення судового рішення, яке набрало законної сили, до виконання?*
- 7. Який спосіб і порядок виконання судового рішення?*
- 8. У яких випадках допускається відстрочка виконання вироку?*
- 9. Які питання вирішуються судом під час виконання вироку?*
- 10. Які питання вирішуються судом після виконання вироку?*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

6. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

8. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.

9. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.06.1992 № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

12. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.

13. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

14. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII [Електронний ресурс].

15. Про судову експертизу і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

Навчальна та наукова література

1. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / С. Є. Абламський, О. О. Юхно, Т. Г. Фоміна та ін. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – Харків : ФОРУМ Панов А. М., 2019. – 209 с.

2. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія / В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, Л. В. Гаврилук та ін. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Держ. наук.-дослід. ін-т. – Київ : 7БЦ, 2021. – 420 с.

3. Дізнання : навч. посіб. / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, Ю. В. Гуцуляк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. – 340 с.

4. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, Т. Г. Фоміна та ін. ; за заг. ред. О. О. Юхна. – Харків : ХНУВС, 2018. – 156 с.

5. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія / В. Г. Дрозд. – Одеса : Гельветика, 2018. – 448 с.

6. Експертизи у кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. / А. В. Столітній, С. В. Шмаленя, Н. В. Нестор та ін. ; за заг. ред. А. А. Сто-літнього. – Київ : Норма права, 2020. – 303 с.

7. Конюшенко Я. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія / Я. Ю. Конюшенко. – Харків : Факт, 2020. – 476 с.

8. Кримінальний процес : підручник / [Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін.] ; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. – Київ : Центр учб. літ., 2022. – 780 с.

9. Кримінальний процес : підручник / О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін. ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Харків : Право, 2019. – 584 с.

10. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях : навч. посіб. / авт. кол. ; за заг. ред. Т. Г. Фоміної. – Харків : ХНУВС, 2021. – 300 с.

11. Мартовицька О. В. Теоретичні та прикладні проблеми інституту професійної правничої допомоги у кримінальному процесі України : монографія / О. В. Мартовицька. – Харків, 2020. – 478 с.

12. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, В. П. Климчук та ін. – Херсон : Гельветика, 2020. – 348 с.

13. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія / В. В. Романюк. – Харків : Друкарня Мадрид, 2016. – 252 с.

14. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – Вид. 19-те, допов. і перероб. – Київ : Алерта, 2022. – 1128 с.

15. Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія / Т. Г. Фоміна. – Харків : Панов А. М., 2020. – 576 с.

16. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій : монографія / О. О. Хань. – Одеса, 2021. – 198 с.

17. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія / М. С. Цуцкірідзе. – Київ : Правова єдність ; Алерта, 2020. – 559 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Апеляційне провадження – 13, 121
Арешт майна – 82

Верховенство права – 20
Верховний суд – 124
Виклик – 79
Виключні обставини – 126
Виконання судових рішень – 13, 128
Викривач – 54
Вирок – 119
Висновок експерта – 70
Відсторонення від посади – 80
Властивості доказів – 63

Диспозитивність – 37
Дізнавач – 45
Дізнання – 84
Доказ – 63
Документи – 69
Домашній арешт – 78
Допит – 93
Допустимість доказів – 63
Достатність доказів – 63
Достовірність доказів – 63
Досудове розслідування – 12, 83
Досудове слідство – 84

Експерт – 59

Забезпечення права на захист – 29
Забезпечення права на свободу – 23
Законний представник підозрюваного – 48
Законність – 20
Запобіжні заходи – 75
Застава – 78
Затримання особи – 79
Захисник – 49
Заявник – 53
Збирання доказів – 66

Змагальність сторін – 31

Касаційне провадження – 13, 123
Кримінальна процесуальна форма – 15
Кримінальне процесуальне законодавство – 16
Кримінальний процес – 8

Накладення грошового стягнення – 80
Невтручання у приватне життя – 25
Негласні слідчі (розшукові) дії – 102
Недоторканність житла – 24
Недоторканність права власності – 25
Нововиявлені обставини – 126

Обвинувачений – 46
Обшук – 97
Огляд – 98
Освідування особи – 100
Особиста порука – 78
Особисте зобов'язання – 77
Оцінка доказів – 66

Перевірка доказів – 66
Перекладач – 58
Підготовче провадження – 12, 110
Підозрюваний – 46
Підслідність – 87
Повага до людської гідності – 22
Повідомлення про підозру – 103
Показання – 67
Потерпілий – 52
Початок досудового розслідування – 86
Пред'явлення для впізнання – 95
Представник потерпілого – 53
Презумпція невинуватості – 27
Привід – 79
Присяжні – 41
Проведення експертизи – 101
Прокурор – 42
Публічність – 36

Речові докази – 69
Рівність перед законом – 21
Розумність строків – 37

Свідок – 56
Свобода від самовикриття – 28
Слідчий – 43
Слідчий експеримент – 99
Слідчий суддя – 42
Слідчі (розшукові) дії – 92
Спеціаліст – 59
Стадії кримінального провадження – 11
Сторона захисту – 39, 46
Сторона обвинувачення – 39, 42
Сторони кримінального провадження – 39
Строки досудового розслідування – 89
Суд – 40
Суддя – 41
Судовий розгляд – 12, 112
Судові рішення – 118

Таємниця спілкування – 25
Тимчасове вилучення майна – 81
Тимчасовий доступ до речей – 81
Тримання під вартою – 78

Цивільний відповідач – 55
Цивільний позивач – 54

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

ДЛЯ НОТАТКІВ

075 **Основи** кримінального процесу : навч. посіб. / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. – Харків : ХНУВС, 2023. – 132 с.

ISBN 978-966-610-265-5

У навчальному посібнику висвітлено основні питання щодо здійснення кримінального провадження, що розкрито з урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства станом на 1 червня 2022 року. Видання відповідає програмі навчальної дисципліни «Основи кримінальної процесуальної діяльності».

Розраховано на курсантів, студентів, слухачів та викладачів вишів юридичної спрямованості всіх форм навчання.

УДК 343.13(447)

Навчальне видання

ПЧЕЛІНА Оксана Василівна
ФОМІНА Тетяна Григорівна
РОМАНЮК Віталій Володимирович
ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович

ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Навчальний посібник

Редагування: *Т. Д. Мельник*
Внесення правок: *Т. Д. Мельник*
Комп'ютерне верстання: *К. М. Салашна*
Коригування списків літератури: *С. С. Тарасова*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 7,7. Обл.-вид. арк. 7,0.
Тираж 315 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008